

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра психології

ВИПУСКНИЙ КВАЛІФІКАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ (РОБОТА)

На тему

**«ПСИХОДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ У
ВЧИТЕЛІВ»**

Студентки 2-го курсу, 5м групи

спеціальності 053 психологія

спеціалізації психологія

Левадньої Вікторії

Романівни

науковий керівник

професор, доктор

психол. наук

Корольчук Валентина

Миколаївна

Науковий консультант

Доцент, канд..

мед. наук

Сипливий Анатолій

Маркович

Гарант освітньо- професійної програми

Професор, доктор

психол. наук

Корольчук Валентина

Миколаївна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ У ВЧИТЕЛІВ.....	6
Висновок до першого розділу.....	14
РОЗДІЛ 2. ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДІВ ТА ЕМПІРИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ.....	15
Висновок до другого розділу.....	21
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ У ВЧИТЕЛІВ.....	23
3.1. Аналіз результатів дослідження професійних деформацій у вчителів.....	23
3.2. Профілактичні заходи та способи корекції професійних деформацій у вчителів.....	35
Висновок до третього розділу.....	42
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми. Докорінна перебудова і кардинальні зміни системи освіти, обумовлені соціальним замовленням на виховання молодого покоління з урахуванням динамічних змін в економічному і політичному житті української держави, нових стратегій розвитку суспільства, послужили лейтмотивом підвищення вимог до професіоналізму, компетентності вчителя, підвищеної уваги до результативності його професійної діяльності.

На перший план висувається здатність вчителя бути реальним суб'єктом свого професійного розвитку, своєї професійної діяльності, вміти самостійно знаходити вирішення соціально і професійно значущих проблем в умовах високої динамічності і соціальної невизначеності, в ситуаціях глибоких духовно-моральних суперечностей, характерних для сучасного стану українського суспільства.

Невиправдані очікування суспільства щодо економічних і соціальних вигод, пов'язані з вирішенням практичних завдань професіоналізації молоді, привели до розчарування, критичного ставлення та звинувачень на адресу як всієї системи освіти, так і професійної діяльності вчителя. На сьогоднішній день вчителі опинилися в ситуації, коли вони змушені доводити свою професійну спроможність. Ці та інші стрес-фактори призводять до негативних переживань і виникнення професійної деформації особистості.

Нові завдання і вимоги визначають спрямованість і характер досліджень у названій сфері. У науці склалися певні теоретичні і практичні передумови для розробки і реалізації комплексного підходу щодо профілактики та корекції проявів професійної деформації особистості вчителя. Однак практично відсутні роботи, що охоплюють весь спектр завдань, які стоять перед дослідниками щодо даної проблеми: від виникнення та розвитку до профілактики і подолання професійної деформації вчителя.

Вивченням проблеми професійних деформацій у вчителів займалися такі вчені як Дружилов С.А., Заброцький М.М., Кузіміна Н.В., Логінова А.В., Маркова А.К. та інші.

Мета дослідження: здійснити психодіагностику професійних деформацій у вчителів та основі цього розробити профілактичні та психокорекційні заходи.

Мета сформулювала ряд поставлених **завдань**:

- Здійснити теоретичний аналіз проблеми професійної деформації у вчителів;
- обґрунтувати методи та модель дослідження професійних деформацій у вчителів;
- визначити прояви професійних деформацій у вчителів;
- розробити варіанти профілактичних заходів та способів корекції професійних деформацій у вчителів.

Об'єкт дослідження: професійні деформації у фахівців.

Предмет дослідження: психодіагностика та корекція професійних деформацій у вчителів.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань та досягнення мети дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження:

— *теоретичного характеру*: аналіз наукової літератури, узагальнення отриманої інформації, системний аналіз та інтерпретація даних;

— *емпіричного характеру*: спостереження, бесіда, тестування та комплекс психодіагностичних методик: Методика діагностики професійної деформації особистості вчителя (В.Е.Орел, С.П.Андреев), 16-факторний особистісний опитувальник Кеттела, Тест міжособистісних відносин Т.Лірі, Шкала оцінки якості життя (у модифікації Водоп'янової) та Опитувальник «Дослідження психологічної структури темпераменту» (Б.Н. Смірнов).

— *математичної статистики*: кореляційний аналіз r-Пірсона.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному

- поглиблено знання про передумови та детермінанти професійних деформацій у вчителів;
- на емпіричному рівні виявлено особливості проявів професійних деформацій у вчителів;
- дістали подальшого розвитку підходи щодо удосконалення заходів профілактики та корекції професійних деформацій у вчителів.

Практична значимість дослідження. Теоретичні та емпіричні результати дослідження можуть бути використані в процесі професійної підготовки та перепідготовки вчителів, психологів, керівників освітніх установ, а також у практичній діяльності шкільних психологів щодо профілактики проявів професійної деформації особистості вчителя.

Апробація результатів. Основні положення та актуальність роботи оприлюднено в науковій статті «Теоретико-методологічні засади вивчення професійних деформацій у вчителів», яка опублікована у збірнику наукових статей «Організаційна та економічна психологія» (Київський національний торговельно-економічний університет, 2018, ч.1, с.10-15).

Структура і обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 48 сторінок, список використаних джерел містить 71 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ У ФАХІВЦІВ

Професійні деформації фахівців можна віднести до розповсюджених явищ в суспільстві. Семантично слово «деформація» має латинське коріння та означає викривлення, зміну, втрату форми або структури, відмінність від норми.

Певні згадування про професійні деформації (а саме про їх зв'язок з розподілом праці) можна знайти в працях Е. Дюркгейма. Автор констатує протиріччя розподілу праці, в якому поєднуюся джерело морального розвитку разом з можливими аморальними результатами (серед яких конкуренція, монотонність, експлуатація і навіть деградація робочої сили).

В своїй теорії аномії він застерігав від ототожнення диференціації функцій та розподілу праці. За Дюркгеймом, аномія - це стан суспільства, пов'язаний з дезінтеграцією і розпадом системи норм і цінностей, які мають забезпечувати громадський порядок. Основною причиною виникнення даного явища є не співпадіння між потребами та інтересами членів суспільства з можливостями їх задоволення [18, с.365].

Він вважав, що «функціональне різноманіття тягне за собою моральне, яке ніхто не може попередити; одночасне зростання двох є неминучим» [18, с.370]. На його думку, професійні зміни є вторинними по відношенню до змін самої системи, а надмірна спеціалізація породжує аномічні явища.

Саме тому в рамках свого підходу Е. Дюркгейм велику увагу приділяв професійним групам, їх солідарній і моральній силі, яка надає здатність протистояти індивідуальному егоїзму. Вчений писав про те, що з розвитком і поширенням розподілу праці ремесло прогресує, а ремісник, в свою чергу, регресує [18, с.516]. Разом з тим він пише і про поглиблення розподілу праці, вважаючи, що індивідуальна особистість не тільки не зменшується завдяки прогресу спеціалізації, а й розвивається разом з розподілом праці, завдяки чому стає незалежним фактором власної поведінки [18, с.517]. Таким чином, можна

зробити висновок, що Е. Дюркгейм вважав розподіл праці механізмом, який з однієї сторони сприяє становленню та розвитку особистості, вільної від упереджень традицій, але разом з тим він не виключав можливості її деградації на механічному рівні. Автор писав, що «розподіл праці протиставляє не індивідів, а соціальні функції» [18, с.518].

На противагу попередній думці, німецький філософ К.Маркс вважав, що при капіталістичній системі праці індивід включений в неї не як особистість, а як робоча сила. Ця ж думка підкріплювалася тим, що автор писав про відсутність професійних деформацій як таких [31, с.89]. Прості механічні рухи, які складають основу праці робітників, може виконувати будь-хто, на думку філософа. Більш детально він розглядає саме віднесення до класу, вважаючи його більш важливим за професійну диференціацію [31, с.361].

Професійні деформації - поширене психічне явище в суспільстві. Проте не зважаючи на увагу дослідників (Е.М.Борисова, Р.М.Грановська, Е.І.Рогов, Н.С.Пряжников та ін.) до нього, в науці не сформувалося ні єдиного визначення даного феномена, ні єдиних причин його виникнення. Вперше термін «професійна деформація» («professional deformation») було використано Х.Ландероком в статті «Професіоналізм: дослідження професійної деформації», яка побачила світ в «Американському журналі соціології» (1915 р.). Дослідник пише : «Тривале виконання певної професії створює в людині деформацію процесів мислення і деформацію здорової оцінки важливості його діяльності в загальній роботі цієї групи, до якої належить людина» [68, с.30].

У вітчизняній літературі термін з'явився завдяки соціологу П. Сорокіну, який під «професійною деформацією» розумів негативний вплив професійної діяльності на поведінку та переживання людини. Науковець запропонував першу соціологічну програму вивчення професійних деформацій, розуміючи «величезну деформаційну роль професійної діяльності» [53, с.334]. В своїй роботі «Загальнодоступний підручник соціології» П.Сорокін писав про те, що вже немає ніяких сумнівів у деформаційній функції професії, яка потребує систематичного вивчення, яке він і намагався доступно викласти в даній роботі [53, с.333]. Виявилось, що небажані професійні деформації можна спостерігати практично у

всіх видах професійної діяльності. Це об'єктивна небезпека кола професій, пов'язаних з підвищеним ризиком, високим рівнем відповідальності та емоційно-психологічними перевантаженнями [54]. Вивчаючи професійну структуру, П.Сорокін приділяв особливу увагу професійно детермінованій поведінці особисті, вважаючи константою для професійної діяльності саме вищу нервову діяльність. Професійна поведінка має зворотній вплив на особистість – сила професійної деформації знаходиться в прямій залежності від її залученості в професійну діяльність [55].

Бельгійський соціолог Д.Верногте розглядав професійну деформацію в контексті бюрократії. На його думку, саме бюрократичні схеми корпоративної взаємодії призводять до знеособлення людини та відстороненого слідування інструкціям [70, с. 245].

Р.Д. Каверін навпаки вважає, що люди обирають собі професію «по плечу» і «по душі», а тому не виключено, що не професія породжує образ думки та світогляду людини, а вона сама знаходить собі те, що підходить складу її душі та образу думки. В зарубіжних дослідженнях часто говорять про процес адаптації людини до вимог обраної професії, тобто про свого роду «ідентифікацію» особистості зі своєю професією. Зі зростанням рівня даної ідентифікації сформовані професійні риси все більше проявляються і в інших сферах життя, визначаючи відношення до дійсності [10].

Прихованість і небезпека професійної деформації працівників привернула увагу практиків раніше, ніж учених, що в свою чергу породило розмаїття її тлумачень. В історіографії питання набуло поширення положення про те, що професійна діяльність є основним фактором формування особистості. Негативний вплив конкретної професії на особистість було вивчено недостатньо. За своїм феноменологічним особливостям професійна деформація виходить за межі норми, але не досягає рівня патології.

До факторів, здатних викликати професійну деформацію відносять [61]:

- організацію, умови і досвід професійної діяльності (Н.В. Андрєєв, А.В. Буданов, Н.Г. Калугіна, А.А. Молчанов, А.І. Папкін, Р.Є. Піняєва) [7; 42];

- освоєння професійної ролі (Р.М. Грановська, В.В. Кулченко, А.В. Піщелко, В.П. Столбовий, А.Г. Шестаков) [12];
- невірне розуміння соціальної значущості професійних функцій (А.В. Буданов, Р.Є. Борисова, В.С Медведєв, К.Р. Такасаєва, М.Н. Некрасова) [5; 6; 7];
- особливості перебігу вікових та професійних криз (Л. Корнеєва) [25];
- розбіжність між суб'єктивним розумінням професійної діяльності та соціальними очікуваннями оточуючих (А.С. Свенцицька);
- недостатній рівень професійних здібностей і відсутність в діяльності творчості (А.К. Маркова) [30].

Професійна деформація це зміна якостей особистості (стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування і поведінки), яка утворюється під впливом виконання професійної діяльності. Таким чином формується тип особистості , який може проявлятися в професійних манерах поведінки, жаргоні, навіть зовнішності [44, с.17].

Про важливість вивчення суперечливої поведінки індивіда одним з перших заговорив академік А.Г. Ананьєв [1, с.183].

Вплив професії на людину може бути як позитивним, так і негативним, хоч сама по собі праця є нейтральною за своїми якостями. Вона може формувати позитивне ставлення до праці, колективу, виховувати духовні потреби, світогляд, удосконалювати навички та вміння, загалом формувати особистість. Професійна деформація ж проявляється в тих рисах особистості, які найбільше піддаються впливу, зокрема зміні, при актуалізації певної професійної ролі. Можна говорити про те, що джерела професійної деформації криються в недрах професійної адаптації особистості до вимог та умов праці [44, с.18; 11, с. 82].

І попри те, що в процесі праці людина дійсно може соціалізуватися, розвивати свої здібності та задатки, певний виховний вплив, який несе в собі праця, в конкретних визначених умовах має не лише позитивні наслідки. Лише в кінці ХХ століття психологи, зокрема Е. Борисова, Р. Грановська, Е. Зеєр та інші, почали писати про те, що праця не завжди сприяє гармонійному розвитку психіки особистості, а кількість випадків, коли праця не збагачує особистість, а деформує її лише збільшується.

Також автори доводять, що в силу своєї специфічності професійна діяльність має більш трансформаційний та деформаційний вплив на людину, ніж непрофесійні види діяльності [2; 24].

Класичним можна вважати визначення професійної деформації дане С.П. Безсоновим, відповідно до якого професійною деформацією є така зміна особистості (її стереотипів сприймання, поведінки, характеру, ціннісних орієнтацій, способів спілкування), що настає в результаті виконання професійної діяльності [3].

Про професійну деформацію як відчуження від Самості на користь професії писали В.П.Зінченко та Б.Г. Мещеряков [32] (професійна деформація як когнітивне викривлення та психологічна дезорганізація, які формуються під тиском зовнішніх та внутрішніх чинників професійної діяльності); А.А.Картузова [24] (професійна деформація пов'язана з регресією і викривленням та є зміною якостей особистості через довготривале виконання професійної діяльності); Д. І.Трунов [58] (професійна деформація це проникнення Я-професійного в Я-людське) тощо. М.С. Корольчук [26] висуває припущення про те, що професійна деформація є надмірним загостренням специфічних рис особистості, має компенсаторний характер та з більшою ймовірністю виявляється в осіб з невисоким рівнем професійних здібностей.

В.Е.Орел виділяє висхідну та низхідну стадії професійного розвитку [37]. Тобто, можна зробити висновок про існування прогресивних та регресивних процесів розвитку у професіогенезі людини. Прогресивний розвиток проявляється у професійному та особистісному розвитку, наближенню до суспільно-схвалюваних критеріїв, виділених цільвою функцією професії. В свою чергу, регресивний професійний розвиток може проявлятися не лише в професійній та особистісній деградації особистості, а й у видаленні результативних показників від суспільно-схвалюваних критеріїв. Це проявляється у деструктивних змінах особистості, коли суспільно значимі професійні цінності діяльності замінюються на деструктивні(корисність, егоцентризм і т.п.) [15].

З огляду на існуючі визначення даного феномену, ми можемо зробити припущення про те, що професійна деформація це трансформаційна зміна та

загострення рис особистості під впливом негативних станів (нервово-психічна напруга, стомлення, монотонність тощо), яка призводить до проникнення Я-професійного в непрофесійні сфери життя.

В сучасних умовах педагогічного процесу особистість учителя неминуче приходить до деформації професійної діяльності, до впливу на його особистісні (агресія, авторитарність, неадекватна самооцінка) і професійні (формалізм, некомпетентність) якості. Нині проблема збереження психічного здоров'я педагога в освітньому закладі стала особливо гострою. Підвищуються вимоги з боку суспільства до особистості педагога, його ролі в освітньому процесі: знань, педагогічних умінь і способів діяльності, до особистісних особливостей.

Така ситуація містить у собі збільшення нервово-психічної напруги людини, що призводить до виникнення невротичних розладів, психосоматичних захворювань. Професійна праця педагога - це висока емоційна навантаженість. Зі збільшенням стажу педагога відчувають «педагогічну кризу», «виснаження», «вигорання».

До стресогенних особливостей педагогічної діяльності відносяться психологічний клімат (багато дослідників вказують на те, що конфліктність вельми характерна для педагогічних колективів); необхідність здійснення частих і тривалих контактів з людьми (так званий фактор «перенасичення спілкуванням»); взаємодія з різними соціальними групами (учні, їх батьки, колеги, представники адміністрації); специфіка «об'єкта» праці, проявляється в його власній активності. Всі ситуації спілкування, обтяжені високою відповідальністю за людей, супроводжуються високою емоційною та інтелектуальною напруженістю [19].

Серед факторів ризику професійної деформації особистості вчителя в контексті професійної діяльності можна виділити наступні [25]:

- позиційно-рольова зумовленість взаємодії учасників навчально-виховного процесу, «прихована» колективність праці, «предметоцентризму», наявність великої кількості протиріч (між динамікою професійних завдань і внутрішньою готовністю вчителів до їх здійснення);
- протиріччя між динамікою освітньої політики і прагненням вчителів займати чітку і послідовну позицію;

- протиріччя між особистісною потребою у творчій самореалізації та можливістю її задоволення;
- протиріччя між зростаючим обсягом актуальної інформації і рутинними способами її переробки, зберігання і передачі;
- протиріччя між потребою суспільства в освітніх послугах і скороченням резервів робочого часу вчителів, а також зменшенням їх чисельності і низьким рівнем учительських кадрів;
- протиріччя між зростанням величини вільного часу у переважній більшості соціально-професійних груп і протилежною тенденцією зміни бюджету часу у представників педагогічних професій і ін.).

Професійна деформація особистості вчителя має складну динаміку проявів у професійній діяльності. Професійна деформація особистості, що виникає на етапі входження в професію, залежить від співвідношення соціально-професійної активності особистості, методичної та соціально-психологічної підтримки молодих фахівців. На етапі професійно-особистісного розвитку характер професійної деформації особистості вчителя визначається тривалістю включеності в педагогічну діяльність і закономірностями розвитку психічних функцій в онтогенезі (дизонтогенезі) [4].

Професійні деформації в педагогічному контексті можуть виражатися, насамперед, в недостатньому розвитку необхідних компонентів професійної діяльності. Стосовно фахівців в галузі освіти найбільш поширеними професійними деформаціями виступають [13]:

- в мотиваційно-цільовому компоненті діяльності - розмите уявлення фахівця про цілі і кінцеві результати своєї професійної діяльності; перевагу роботи з заданими ззовні цілями; неправомірне розширення (або звуження) завдань, функцій; слабка вмотивованість на професійне зростання, професійне навчання;
- у виконавчому компоненті - безсистемність у визначенні етапів і прийомів професійної діяльності; відсутність гнучкості і мобільності в змісті, технологіях при умовах, що змінилися в сфері професійної діяльності; стереотипізація,

відсутність інтересу до інновацій; недостатність соціального опосередкування і неузгодженість з іншими суб'єктами освітньої діяльності в цій сфері;

- в реалізації контрольної-оцінювального компонента - невміння здійснювати самоаналіз, самоконтроль; орієнтація на форми контролю та оцінки ззовні.

Серед психологічних детермінантів професійної деформації особистості дослідниками називаються кілька груп чинників: об'єктивні (соціально-економічна ситуація, професійно-просторове середовище, загальний характер професійної діяльності) [33], суб'єктивні (особистісні особливості суб'єкта праці) [36] та суб'єктивно-об'єктивні (якість управління і професіоналізм керівників) [8; 53].

Професійно-діяльні деформації фахівців в галузі освіти не є фатально незмінними, але при певних несприятливих умовах вони можуть переростати в професійно-особистісні деформації. Процес мінімізації та подолання (усунення) професійних деформацій в діяльності вчителів безпосередньо обумовлений їх професіоналізацією; відсутність в системі професійної педагогічної освіти підсистеми професійної підготовки фахівців підвищує значимість і затребуваність системи освіти в мінімізації і подоланні їхніх професійних деформацій.

Висновок до 1 розділу

У першому розділі нашого дослідження була розглянута історіографія наукових поглядів стосовно професійних деформацій у фахівців, а також теоретико – методологічні засади психодіагностики професійних деформацій у вчителів.

Оскільки не існує єдиної думки щодо змісту поняття «професійна деформація», в нашому дослідженні ми робимо припущення про те, що професійна деформація це трансформаційна зміна та загострення рис особистості під впливом негативних станів (нервово-психічна напруга, стомлення, монотонність тощо), яка призводить до проникнення Я-професійного в непрофесійні сфери життя. Варто додати, що, на нашу думку, професійна деформація є протилежністю професійного розвитку.

До факторів, здатних викликати професійну деформацію відносять: організацію, умови і досвід професійної діяльності; освоєння професійної ролі; невірне розуміння соціальної значущості професійних функцій; особливості перебігу вікових та професійних криз; розбіжність між суб'єктивним розумінням професійної діяльності та соціальними очікуваннями оточуючих; недостатній рівень професійних здібностей і відсутність в діяльності творчості.

Серед психологічних детермінант професійної деформації особистості дослідники виокремлюють кілька груп чинників: об'єктивні, суб'єктивні та об'єктивно-суб'єктивні.

РОЗДІЛ 2

ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДІВ ТА ЕМПІРИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ

Педагогічна діяльність це система з певною структурою, внутрішніми переходами та перетвореннями, що єднає її з іншими видами трудової діяльності. Проте в рамках професійної діяльності педагог зіштовхується з рядом об'єктивних та суб'єктивних труднощів.

Зокрема А.К. Маркова [30] відмічає, що до об'єктивних труднощів можна віднести педагогічні ситуації, які несуть в собі складнощі та об'єктивно не залежать від вчителя (новий клас, «важкі» учні, недостатня розробленість методичних та дидактичних матеріалів тощо).

До суб'єктивних труднощів можна віднести:

— Відсутність адекватних засобів і способів здійснення педагогічної діяльності (наприклад, коли мова йде про вчителя-початківця з відсутнім або мінімальним досвідом роботи);

— Відсутність адекватних засобів і способів здійснення педагогічної діяльності у випадку різкої зміни обставин (наприклад, робота вчителя з учнями, які володіють різним, зокрема полярним, рівнем підготовки);

— Наявність у вчителя тих психологічних станів, які нівелюють використання певних способів спілкування з учнями зокрема та здійснення педагогічної діяльності загалом (тривога, фрустрація, страх, невпевненість, напруга тощо) [16].

Окрім перелічених труднощів, можна ще виділити ряд специфічних для педагогічної діяльності труднощів. Наприклад, ненормований робочий день (замість умовних 5 уроків в день прохання замінити когось на уроці, група продовженого дня, робота з документацією в неробочий час), наявність великої кількості «паперової» роботи, яка напряму не пов'язана з професійною діяльністю (робочі програми, заповнення журналів, звіти про власну діяльність), високий рівень особистої відповідальності (особливо за «правильне» виховання та навчання майбутнього

покоління), робота в жіночому колективі, низький рівень заробітної плати (особливо на початковому етапі, коли немає доплати за стаж).

Професійна діяльність кожного педагога освітнього навчального закладу, незалежно від роду виконуваної роботи, належить до професій з підвищеною нервово- психічною напругою та моральною відповідальністю за життя і здоров'я учнів. За родом діяльності, вчителі беруть участь в довготривалому напруженому спілкуванні з колегами, дітьми та їх батьками [14]. З огляду на все вище сказане, не виникає сумнівів, що діяльність вчителя є тією, яка здатна деформувати його особистість.

Наше дослідження професійних деформацій у вчителів здійснювалося в три взаємодоповнюючі етапи, основні етапи якої висвітлено в таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Етапи дослідження професійних деформацій у вчителів

№	Етап	Зміст етапу
1	Підготовчий	Здійснення теоретичного аналізу наукових джерел стосовно проблеми розвитку професійних деформацій у вчителів.
2	Емпіричний	Обґрунтування психодіагностичного інструментарію дослідження професійних деформацій у вчителів; розробка емпіричної моделі дослідження; проведення емпіричного дослідження проблеми професійних деформацій у вчителів на базі ЗОШ №10, м. Бровари.
3	Заключний	Узагальнення результатів теоретичного та емпіричного досліджень; розробка профілактичних та психокорекційних рекомендацій; формулювання висновків.

Теоретичну основу для емпіричного дослідження склали наступні принципи [46]:

- Принцип науковості, який припускає наявність надійних та достовірних психодіагностичних методів та прийомів вивчення професійних деформацій;
- Принцип гуманності, під яким розуміють повагу людської гідності (під час проведення емпіричного дослідження нами були забезпечені комфортні та безпечні умови для досліджуваних);
- Принцип доступності, який полягає у використанні роздаткового матеріалу у зрозумілому та доступному вигляді для досліджуваних;
- Принцип індивідуального підходу полягає у врахуванні індивідуальних особливостей кожного досліджуваного.

Щодо методичного інструментарію для проведення дослідження, то нами використовувалися надійні, валідні, інформативні, зручні за часом виконання методики.

Психодіагностичний аналіз професійних деформацій у вчителів здійснювався за допомогою блоку методик.

Методика діагностики професійної деформації особистості вчителя розроблена в 2002 році В.Е.Орел та С.П. Андрєєвим. В опитувальнику виділено три шкали, які відповідають трьом основним особливостям особистості, які в тій чи іншій мірі впливають на наявність професійної деформації у вчителів. Виділені шкали (див. додаток А):

1. Шкала 1. Авторитарність як соціально-психологічна особливість, що полягає у прагненні підкорити своїй думці партнерів по взаємодії;
2. Шкала 2. Ригідність як важкість у зміні підготовленої програми діяльності в умовах, які об'єктивно вимагають перелаштування;
3. Шкала 3. Некритичність як характеристика особистості, що включає в себе не змогу до адекватного оцінювання своїх дій, неготовність виправляти помилки, відсутність наполегливості, не вміння приймати компромісні та новаторські рішення [38].

Дані опитувальника важливі тим, що характеризують наявність та потенційну можливість професійної деформації вчителя.

16-факторний особистісний опитувальник Кеттела орієнтований на виявлення відносно незалежних 16 факторів (первинних рис) особистості. Методика є дуже необхідною для детального дослідження особистості, особливо для осіб з вищим рівнем освіти і культури, дорослих з достатнім життєвим досвідом. Інтерпретація результатів здійснюється за допомогою стенів, в які «сирі» бали переводяться за допомогою таблиці нормування (див. додаток А).

Методика містить 16 факторів (16 ФЛ О-187, форма А): фактор А «замкнутість – товариськість»; фактор В «інтелект»; фактор С «емоційна нестабільність – емоційна стабільність»; фактор Е «підпорядкованість – домінування»; фактор F «стриманість – експресивність»; фактор G «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки»; фактор Н «боязкість – сміливість»; фактор І «жорсткість – чутливість»; фактор L «довірливість – підозрілість»; фактор М «практичність – мрійливість»; фактор N «прямолінійність – дипломатичність»; фактор О «спокій – тривожність»; фактор Q1 «консерватизм – радикалізм»; фактор Q2 «конформізм – нонконформізм»; фактор Q3 «низький самоконтроль – високий самоконтроль»; фактор Q4 «розслабленість – напруженість». Поруч з цими факторами, в методиці Кеттела існують і вторинні фактори : F1– тривога; F2 – екстраверсія – інтроверсія; F3 – чутливість; F4 – конформність [46].

Тест міжособистісних відносин Т.Лірі призначений для з'ясування уявлень та думок суб'єкта про самого себе та його ідеальне «Я», а також для вивчення взаємовідносин в малих групах. При цьому виділяється два фактори: домінування – підпорядкування та дружелюбність – агресивність (ворожість). Саме вони і визначають загальне враження про людину в результаті міжособистісної взаємодії.

Для наочного представлення основних соціальних орієнтацій було розроблено умовну схему у вигляді кола, поділеного на сектори, в якому по горизонтальній і вертикальній осях позначені чотири орієнтації, про які ми вже згадували раніше. Сектори, в свою чергу, розділені на 8 сегментів, які висвітлюють більш приватні відносини. Схема Т.Лірі заснована на гіпотезі, що взаємозв'язок змінних прямо

залежить від близькості їх розташування до центру кола – чим ближче, тим зв'язок є сильнішим.

Тест містить 128 оціночних суджень, з яких з 8 типів відносин утворюється 16 пунктів, упорядкованих по висхідній інтенсивності. Цікавою є структура методики – судження, спрямовані на з'ясування певного типу відносин, групуються по 4 і повторюються через рівну кількість визначень. Сума балів кожної орієнтації переводиться в індекс, де домінують горизонтальна (дружелюбність-агресивність) і вертикальна (домінування-підпорядкування) осі. Відстань отриманих показників від центру кола вказує на адаптивність або екстремальність інтерперсональної поведінки [69] (див. додаток А).

Шкала оцінки якості життя (у модифікації Водоп'янової) містить в собі 36 запитань, які відносяться до задоволеності в таких категоріях індивідуального життя, як робота, особисті досягнення, здоров'я, спілкування з близькими, підтримка (зовнішня і внутрішня), оптимістичність, напруга (психологічний та фізичний дискомфорт), самоконтроль та негативні емоції. Методика спрямована на виявлення сфер життєдіяльності людини, в яких вона відчуває найбільше незадоволення або дискомфорт (див. додаток А).

Для отримання результатів, бали по підшкалах підраховуються – чим менший бал, тим сильніша психічна напруга і нижча задоволеність якістю життя в даній сфері. Разом з тим обраховується і загальний індекс якості життя (ІЯЖ), який є середнім значенням балів, набраних по всіх субшкалах. Низький рівень ІЯЖ зачасту зустрічається в людей, які переживають синдром вигорання [62].

Опитувальник «Дослідження психологічної структури темпераменту» Б.Н. Смірнова спрямований на виявлення полярних властивостей темпераменту : екстраверсію - інтраверсію, емоційну збудливість - емоційну врівноваженість, темп реакції (швидкий - повільний) , активність (високу - низьку) [23].

Процедура проведення методики є легкою – досліджуваному варто прочитати 48 стверджень та відповісти на них або «так» (+), або «ні» (-). Після цього йде підрахунок балів по кожній зі шкал, включаючи шкалу достовірності. Інтерпретація відбувається в залежності від набраного балу – таким чином відбувається ідентифікація «полюсу» певної властивості темпераменту (див. додаток А).

Модель емпіричного дослідження професійних деформацій у вчителів представлена в таблиці 2.2.:

Таблиця 2.2.

Емпірична модель дослідження професійних деформацій у вчителів

Психодіагностика професійних деформацій у вчителів неможлива без застосування груп методів дослідження:

— Теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, інтерпретація);

— Емпіричні:

- Діагностичні (спостереження, бесіда, анкетування);
- Психодіагностичні (Методика діагностика професійної деформації особистості вчителя (Орел В.Е.); Дослідження психологічної структури темпераменту (Б.Н. Смірнов); Шкала оцінки якості життя (в модифікації Водоп'янової); 16-факторний опитувальник Р. Кеттела; Методика діагностики міжособистісних відносин Т.Лірі;
- Статистичні.

Вибірку нашого дослідження склали 30 вчителів ЗОШ № 10 м. Бровари. Вік досліджуваних варіюється від 24 до 60, а професійний стаж (в якості вчителя) –

від 1 до 35 років. Досліджування проводилося особисто з кожним вчителем окремо (18 осіб) та в електронному варіанті (12 осіб).

Висновок до розділу 2

Наше дослідження професійних деформацій у вчителів здійснювалося в три взаємодоповнюючі етапи, а саме:

1. Теоретичний етап (теоретичний аналіз наукової літератури з обраної проблематики; розкриття сучасних підходів щодо розуміння професійних деформацій у вчителів; обґрунтування психодіагностичного інструментарію);
2. Емпіричний етап (проведення психологічного дослідження професійних деформацій у вчителів; обрахунок результатів та інтерпретація даних);
3. Заключний (розробка профілактичних та психокорекційних заходів).

Зокрема для виявлення проявів професійних деформацій нами використовувалися такі методики, як *Методика діагностики професійної деформації особистості вчителя* (В.Е.Орел, С.П.Андрєєв), *16-факторний особистісний опитувальник Кеттела*, *Тест міжособистісних відносин Т.Лірі*, *Шкала оцінки якості життя* (у модифікації Водоп'янової) та *Опитувальник «Дослідження психологічної структури темпераменту»* (Б.Н. Смірнов).

Вибірку нашого дослідження склало 30 вчителів ЗОШ № 10 м. Бровари. Вік досліджуваних варіюється від 24 до 60, а професійний стаж (в якості вчителя) – від 1 до 35 років. Досліджування проводилося особисто з кожним вчителем окремо (18 осіб) та в електронному варіанті (12 осіб).

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ У ВЧИТЕЛІВ

3.1. Аналіз результатів дослідження професійних деформацій у вчителів

Емпіричне дослідження професійних деформацій у вчителів проводилось на основі вибірки вчителів ЗОШ № 10 м. Бровари. Для визначення наявності та рівня професійної деформації нами було використано ряд методик.

У *Методиці діагностики професійної деформації особистості вчителя* виділено три шкали, які відповідають трьом основним особливостям особистості (авторитарність, ригідність та некритичність), які в тій чи іншій мірі впливають на наявність професійної деформації у вчителів [38].

Отримані результати за даною методикою можна представити у вигляді рисунку 3.1.1:

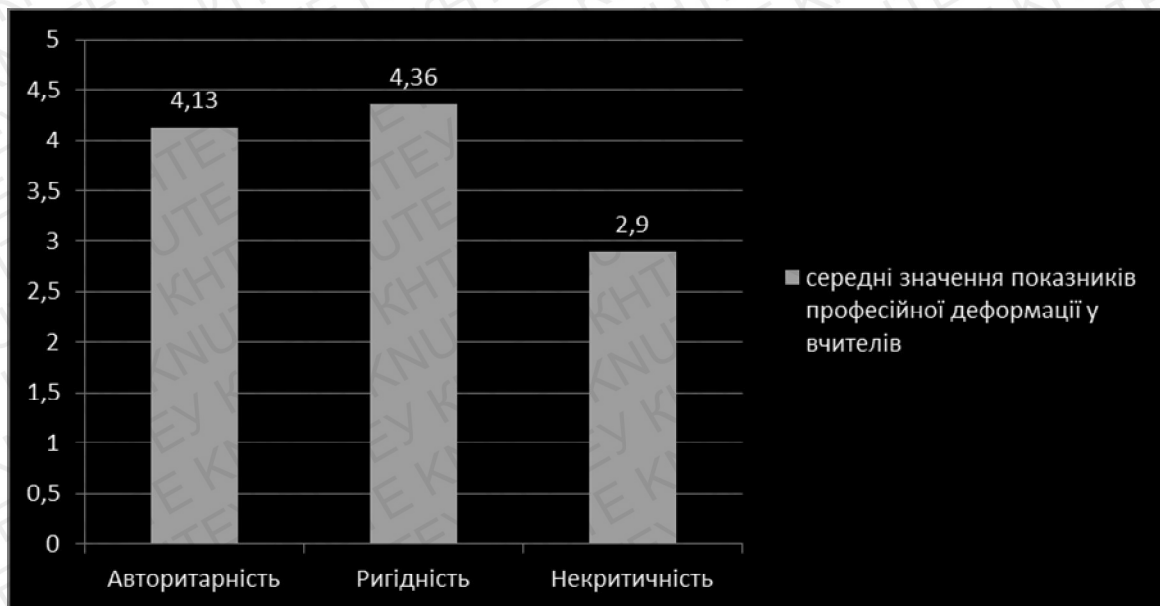

Рис. 3.1.1 Показники діагностики особливостей особистості за Методикою діагностики професійної деформації особистості вчителя В. Є.Орел

Показник 4.13 ± 1.69 свідчить про середній рівень авторитарності у вчителів. Авторитарність педагога є проявом недостатнього рівня самоприйняття та

викривлення «Я-концепції». Остання впливає не лише на поведінку вчителя в класі (агресія, бажання досягти домінуючого становища, відсутність віри в здібності учнів...), а й на Я-концепцію його учнів та навіть їх успішність. Велике значення середнього квадратичного відхилення вказує на велику різницю серед отриманих результатів.

Ригідність як показник професійної деформації полягає в важкості зміни програми дій в умовах, які об'єктивно вимагають її перебудови. Ригідність полягає в фіксації стереотипу реагування на складні ситуації нервово-психічної напруги (це може бути прагнення повчати, критикувати, спрощувати тощо). Домінуючою мотивацією може бути мотивація уникнення невдач, що, безумовно, є перешкодою на шляху до досягнення успіху в будь-якій зі сфер життєдіяльності. Значення 4.36 ± 1.61 вказує на середній рівень ригідності. Серед опитаних нами вчителів 47% мають низький рівень ригідності, а 53%- середній.

Некритичності як характеристики особистості властиві нездатність до адекватного оцінювання своїх дій, неготовність виправляти власні помилки та приймати нові форми знань, відсутність наполегливості, нездатність до компромісних та новаторських дій. Результат 2.9 ± 1.07 вказує на низький рівень некритичності в опитаних вчителів. Некритичність педагога сповільнює його саморозвиток в особистісній та професійній сферах, сприяє погіршенню стосунків як в колективі, так і в сімейному колі (див. додаток Б).

З метою виявлення взаємозв'язку між складовими професійної деформації (авторитарність, ригідність, некритичність) та професійним стажем педагогів нами було проведено кореляційний аналіз. Таким чином, завдяки використанню критерія кореляції Пірсона, було з'ясовано, що між стажем професійної діяльності та складовими професійної деформації існує прямий зв'язок : 1. авторитарність – $r = 0.46$, при достовірності $p \leq 0.05$; 2. ригідність – $r = 0.47$ при достовірності $p \leq 0.05$; 3. некритичність – $r = 0.15$ при достовірності $p \leq 0.05$.

Тобто, зі зростанням професійного стажу підвищується рівень професійної деформації. Варто зазначити, що рівень кореляції між стажем та авторитарністю та стажем з некритичністю є низьким, в той час, як взаємозв'язок між професійним стажем та ригідністю знаходиться на середньому рівні (див. додаток В).

Опитувальник Б.Н.Смірнова [23] дозволяє виявляти полярні риси темпераменту. Отримані нами в ході дослідження результати можна представити у вигляді рисунку 3.1.2

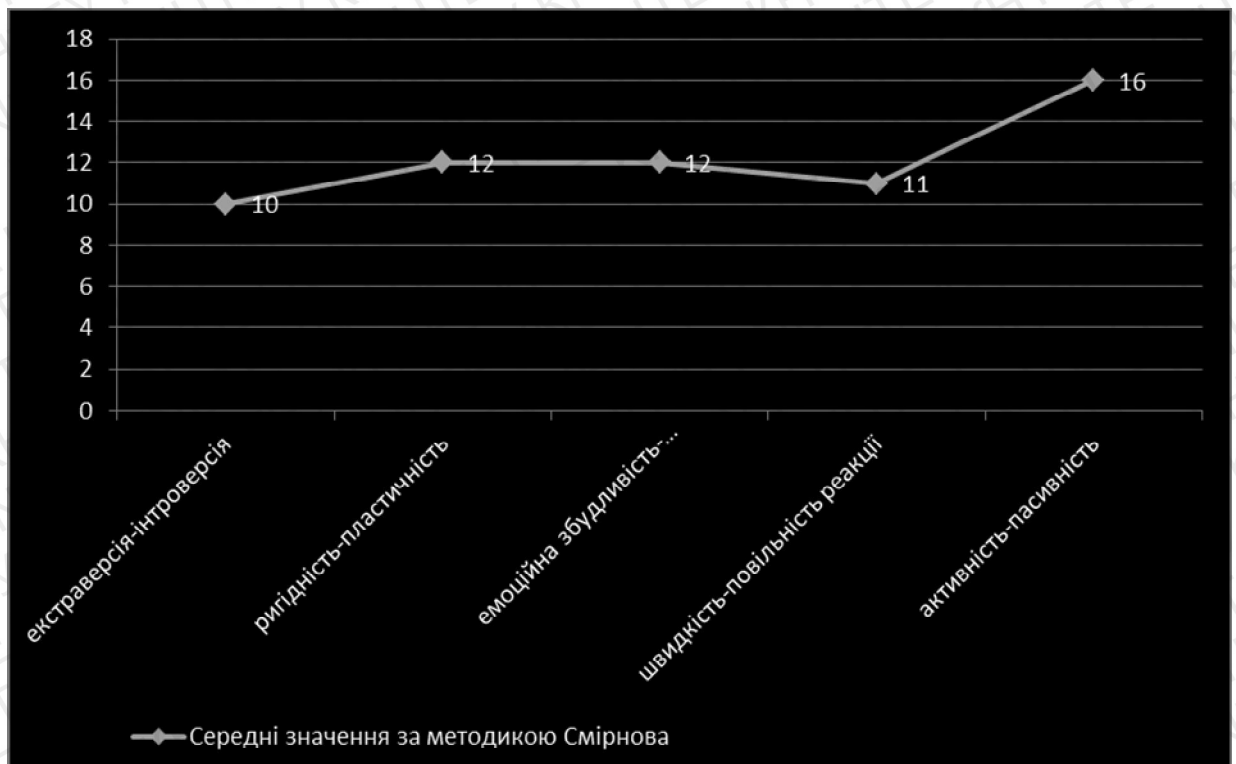

Рис. 3.1.2 Показники діагностики особливостей темпераменту педагогів за методикою Б.Н. Смірнова

Високий рівень інтровертованості властивий спокійній, віддаленій від всіх, окрім близьких, людині. Такий педагог завчасно планує свої дії, любить у всьому порядок та є лояльним до чужих думок. Згідно отриманих результатів, високу та дуже високу інтровертованість мають відповідно 17% (5) та 40% (12) педагогів. Натомість екстравертованість властива енергійним, діяльним людям, які не люблять довго займатися систематичною роботою, емоції та почуття яких не завжди добре контролюються. Серед опитаних педагогів 13% (4) мають високий та 7% (2) дуже високий рівень екстраверсії. Такі вчителі цілеспрямовані, прагнуть до отримання нових знань, є гарними організаторами.

Ригідність – важкість зміни запланованої програми дій на вимогу зміни обставин. Серед досліджуваних спостерігається 23% (7) педагогів з високим рівнем та така ж кількість з дуже високим рівнем ригідності. В педагогічній діяльності ця

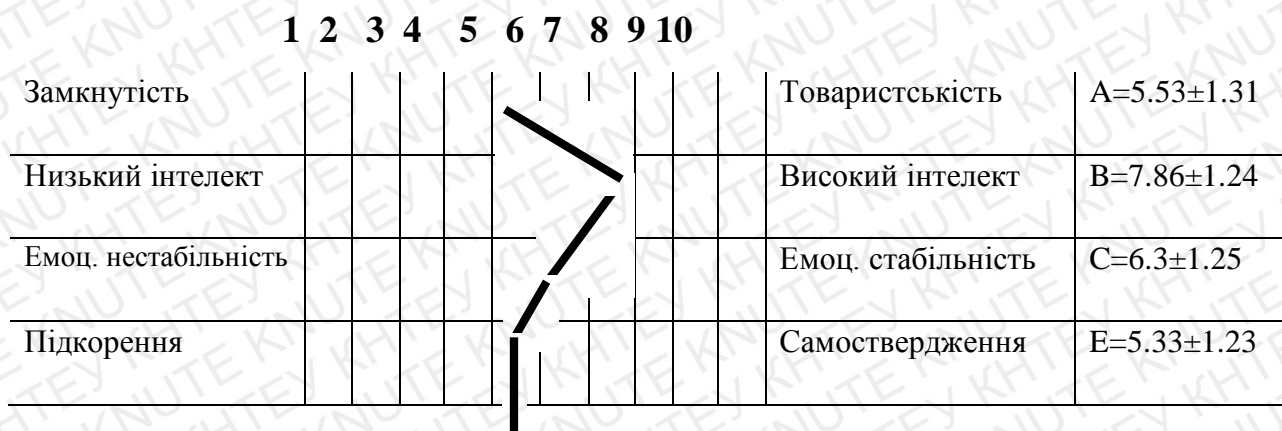
властивість може виражатися у відсталості емоційних відгуків на мінливі об'єкти емоцій, в тугорухливості перебудови системи мотивів в обставинах, що вимагають від суб'єкта гнучкості і зміни характеру поведінки та в труднощах перебудови сприйняття і уявлень в ситуації, що змінилася.

Емоційно врівноважених людей можна описати як витриманих, стриманих, терплячих. Серед опитаних педагогів 17% (5) мають високий та 3% (1) дуже високий рівні емоційної врівноваженості. Такі вчителі врівноважені, стримані в стресових ситуаціях, добре адаптуються в соціальному середовищі. Натомість емоційна збудливість властива 23% (високий рівень) та 10% (дуже високий) рівень опитаних. Такі педагоги все приймають близько до серця, невпевнені в собі, чутливі та вразливі до негативних сигналів ззовні.

Реакція - дія, стан, процес, які виникають у відповідь на подразник. В 40% досліджуваних спостерігається швидкий та в 26% повільний темп реакції.

Активність є джерелом перетворення або підтримки життєво важливих зв'язків між живим організмом та навколишнім середовищем. Активність характеризується обумовленістю вироблених дій, довільністю, значною стійкістю діяльності щодо прийнятої цілі. 13% досліджуваних мають високий та дуже високий рівень активності в той час, як 20% досліджуваних мають високий та дуже високий рівень пасивності.

Для дослідження особистісної сфери педагогів ми застосовували *методику «16-факторний опитувальник Кеттела»* [46], яка націлена на дослідження широкої сфери індивідуально-особистісних відносин, професійно важливих якостей. Методика містить 16 первинних та 4 вторинних фактори. Аналіз отриманих результатів представлено на рисунку 3.1.3.

Стриманість							Експресивність	$F=5.33\pm 1.01$
Низ. нормативність							Вис. нормативність	$G=4.83\pm 1.7$
Боязкість							Сміливість	$H=6.1\pm 1.46$
Практицизм							Чутливість	$I=5.13\pm 1.62$
Довірливість							Підозрілість	$L=4.63\pm 1.56$
Практичність							Мрійливість	$M=5.56\pm 1.73$
Прямолінійність							Дипломатичність	$N=4.53\pm 1.2$
Спокій							Тривога	$O=6.31\pm 2.01$
Консерватизм							Радикалізм	$Q1=4.58\pm 1.5$
Конформізм							Нонконформізм	$Q2=4.68\pm 1.42$
Низ. самоконтроль							Вис. самоконтроль	$Q3=5.48\pm 1.57$
Розслабленість							Напруженість	$Q4=4.03\pm 2.08$
Низ. тривожність							Вис. тривожність	$F1=4.95\pm 1.35$
Інтроверсія							Екстраверсія	$F2=6.18\pm 1.32$
Чутливість							Врівноваженість	$F3=5.39\pm 1.21$
Конформізм							Незалежність	$F4=5.45\pm 1.25$

Рис. 3.1.3 Показники діагностики особистісної сфери педагогів за методикою «Особистісний опитувальник Кеттела»

Показник А «замкнутість-комунікабельність» знаходиться в діапазоні 5.53 ± 1.31 стенов, що свідчить про комунікабельність, відкритість, готовність до співпраці, увагу до інших людей, активність у вирішенні конфлікту у групі, легкість у встановленні безпосередніх, особистісних контактів.

Дані показника В «інтелект» визначено на рівні 7.86 ± 1.24 стенов, що вказує на достатній розвиток абстрактного мислення, оперативність, здатність до швидкого навчання, високий рівень загальної культури.

Результати за показником С «емоційна нестабільність-емоційна стабільність» у вчителів спостерігаються на рівні 6.3 ± 1.25 стенів. Це вказує на середній рівень емоційності, для якого є характерним поєднання емоційної стійкості з імпульсивністю.

Показник Е «підпорядкованість- домінантність» знаходиться на рівні 5.33 ± 1.23 стенів, що свідчить про самостійність, незалежність, наполегливість, але без прояву агресивності, оскільки показник знаходиться на середньому рівні.

Результати за показником F «стриманість-експресивність» у педагогів зафіксовано на рівні 5.33 ± 1.01 стенів, що вказує поєднання розсудливості та обережності з життєрадісністю, експресивністю та динамічністю спілкування, можливе прагнення до лідерства в групі.

Дані за показником G «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки» визначено на рівні 4.83 ± 1.7 стенів, що свідчить про підпорядкування впливу почуттів, випадку та обставин. Такі педагоги можуть бути неорганізованими, безвідповідальними, не робити зусиль задля виконання групових завдань.

Дані показника H «боязкість-сміливість» у педагогів спостерігаються на рівні 6.1 ± 1.46 стенів, що характеризує сміливість, заповзятість, активність, наявність емоційних інтересів, готовність до ризику і співробітництва, з незнайомими людьми незнайомих обставинах. Такі педагоги приймають зважені та самостійні рішення, схильні до вияву лідерських якостей.

Дані за показником I «жорстокість-чутливість» знаходяться в діапазоні 5.13 ± 1.62 , що свідчить про самовпевненість, розсудливість, гнучкість у судженнях, практичність, логічність. Середнє значення показника також вказує на те, що таким педагогам також властива емпатія, співпереживання та емоційність переживань.

Показник L «довірливість-підозрілість» визначено на рівні 4.63 ± 1.56 , що вказує на відкритість, терплячість. Такі педагоги часто йдуть на поступки та рідко заздять іншим. Даний показник також може вказувати на відчуття власної меншовартості.

Результати за показником M «практичність мрійливість» в досліджених вчителів знаходяться на рівні 5.56 ± 1.73 , що вказує на наявність в них симбіозу прозаїчності та мрійливості, багатой уяви та розвиненої конкретної уяви, високої швидкості вирішення практичних задач з легкістю відмови від практичних суджень.

Показник N «прямолінійність-дипломатичність» у педагогів зафіксовано на рівні 4.53 ± 1.2 , що свідчить про їх відвертість, простоту, наївність, природність, безпосередність. Такі вчителі прямолінійні, емоційні, не вміють аналізувати мотиви учнів.

Дані показника O «спокій-тривожність» у вчителів визначено на рівні 6.31 ± 2.01 стенів, що вказує на заклопотаність, ранимість, мінливість настрою, страх, почуття провини, незадоволеність собою. Даний показник знаходиться на полюсі тривожності, оскільки педагогічна діяльність є важкою психологічно та супроводжується постійними стресами.

Результати за показником Q1 «консерватизм-радикалізм» спостерігаються на рівні 4.58 ± 1.5 , що, в свою чергу, свідчить про консерватизм, стійкість по відношенню до традицій, сумніви стосовно нових ідей і принципів, схильність до моралізаторства та повчань. Такі вчителі можуть чинити супротив змінам, мають орієнтацію на конкретну реальну діяльність, їх інтелектуальні інтереси доволі вузькі.

Показник Q2 «конформізм-нонконформізм» у досліджуваних знаходиться на рівні 4.68 ± 1.42 стенів, що вказує на соціабельність, винахідливість, прагнення працювати і приймати рішення разом з іншими людьми, прагнення до схвалення суспільством, відносну самостійність.

Дані за показником Q3 «низький самоконтроль-високий самоконтроль» зафіксовано на рівні 5.48 ± 1.57 стенів, що свідчить про вміння контролювати свої емоції і поведінку, наполегливість, схильність до дотримання етикету, цілеспрямованість.

Результати за показником Q4 «розслабленість-напруженість» визначено на рівні 4.03 ± 2.08 стенів, що вказує на розслабленість, в'ялість, апатію, спокій, низьку мотивацію.

До вторинних показників за методикою Кеттела належать тривога, екстраверсія-інтроверсія, чутливість, конформність.

Показник F1 «тривога» знаходиться в діапазоні 4.95 ± 1.35 стенів, що свідчить про те, що вчителі загалом задоволені тим, що мають і можуть досягти більшого лише тоді, якщо їм це здасться важливим.

Дані показника F2 «екстраверсія-інтроверсія» зафіксовано на рівні 6.18 ± 1.32 стенів, що вказує на соціальну контактність, незаторможеність, успішність у встановленні і підтримці міжособистісних зв'язків.

Результати за показником F3 «чутливість» визначено на рівні 5.39 ± 1.21 стенів, що вказує на тенденцію відчувати важкість у зв'язку емоційністю, яка часто проявляється. Такі педагоги можуть відноситися до типу незадоволених і фрустрованих. Проте в них присутня і чутливість до нюансів життя. Скоріш за все, такі вчителі м'які, довго зважуються перед прийняттям рішення.

Показник F4 «конформність» спостерігається на рівні 5.45 ± 1.25 стенів, що свідчить про оптимальну активність особистості, поєднання залежності та незалежності від групи, помірну відважність (див. додаток Б).

Також важливим показником динаміки здоров'я є переживання психологічного комфорту. В зарубіжній психології при визначенні душевного (психологічного) благополуччя широко використовується поняття «якість життя», що являє собою суб'єктивне переживання задоволеності персональним життям. Дане поняття співвідноситься із задоволеністю самореалізацією особистості та її психічним здоров'ям.

Опитувальник для оцінки якості життя складається з 36 питань, які відносяться до задоволеності в наступних категоріях персонального життя [9]: робота, особисті досягнення, здоров'я, спілкування з близькими, підтримка (зовнішня та внутрішня), оптимістичність, напруженість, самоконтроль та негативні емоції. Отримані результати за даною методикою можна представити на рисунку 3.1.4:

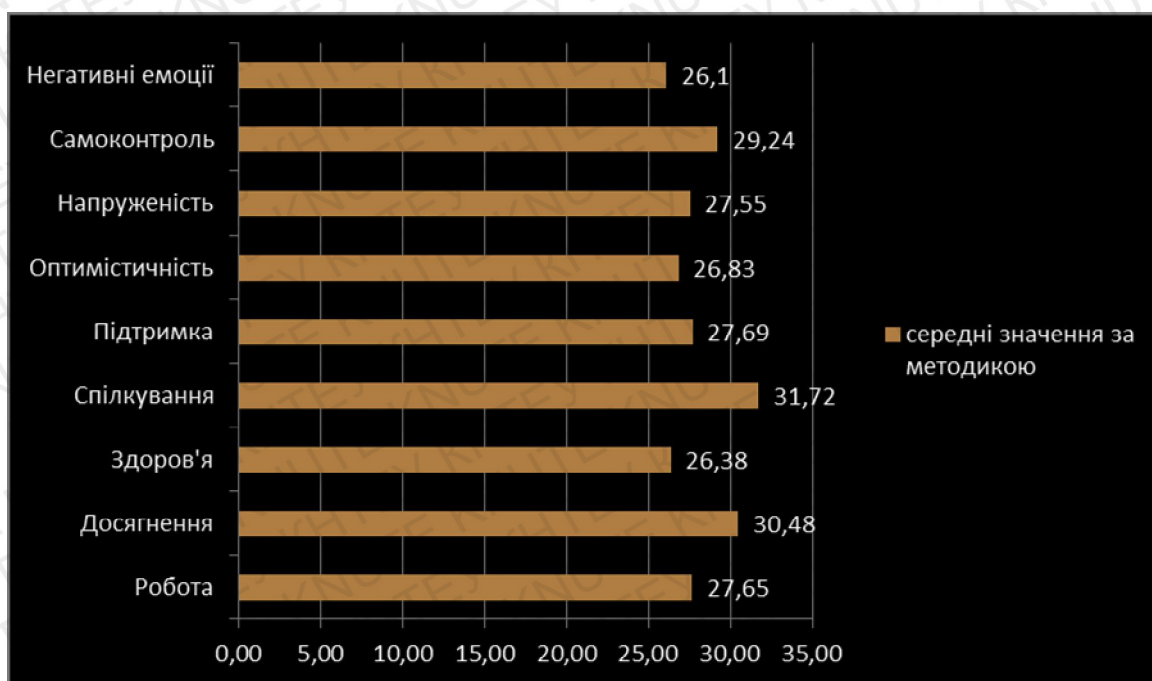

Рис. 3.1.4 Показники діагностики оцінки якості життя

З огляду на отримані дані можна зробити висновок про те, що у досліджуваних педагогів спостерігається середній рівень задоволеністю життям. Тобто загалом для них характерна оптимістичність та яскраво виражена життєва позиція. Середній індекс якості життя (28) також знаходиться на середньому рівні. Проте, варто зазначити, що особливу увагу педагогам слід звернути на своє здоров'я, оскільки середній показник близький до низького (див. додаток Б).

Методика діагностики міжособистісних відносин Т.Лірі [69] спрямована на дослідження уявлень суб'єкта про себе та своє ідеальне «Я», а також на вивчення взаємостосунків у малих групах. Дана методика дозволяє виявити тип, що переважає у ставленні до людей у самооцінці та взаємооцінці.

Метою обробки результатів є отримання індексів восьми характерологічних тенденцій та двох основних тенденцій - домінування та дружелюбності. Отримані нами результати можна представити у вигляді рисунку 3.1.5:

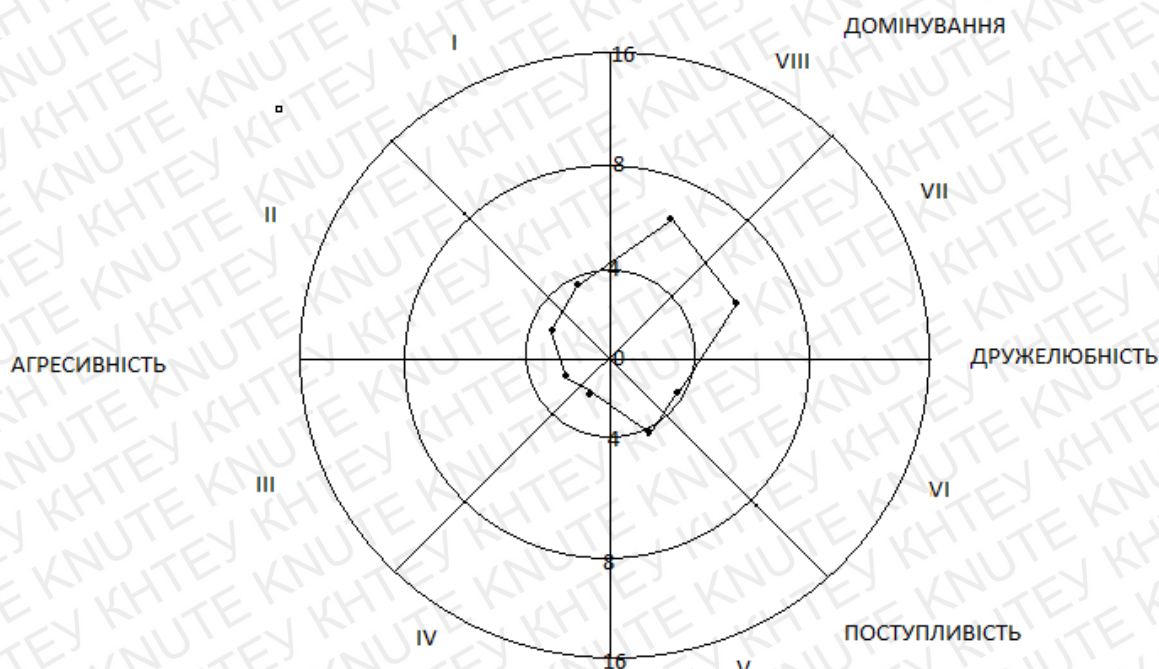

Рис. 3.1.5 Діагностика міжособистісних відносин за методикою Т.Лірі

Кожна характерологічна тенденція має три ступені вираженості. Перша ступінь (1-5 балів) є адаптивним варіантом риси характеру, що проявляється стосовно інших людей. Другий ступінь (6-10) є проміжним, в той час як третій (більше 10 балів) є показником дезадаптивності тенденції характеру (екстремальна поведінка до патології). Загалом вважається, що чим більшою є величина індексу, тим вагомішою є характерологічна тенденція.

Перша тенденція (I) — *домінантність* — *владність* — *деспотичність*. Бал 3.96 свідчить про адаптивний варіант риси характеру. Сама тенденція відображає лідерські якості, здатність брати на себе відповідальність, прагнення до домінування.

Друга тенденція (II) — *впевненість у собі* — *самовпевненість* — *самозакоханість*. Набраний середній бал 3.03 описує вчителів як впевнених в собі, діловитих та незалежних.

Третя тенденція (III) — *вимогливість* — *непримиренність* — *жорсткість*. Бал 2.72 свідчить про адаптивний варіант риси характеру. Оскільки основою праці вчителя є навчання поколінь, то вимогливість необхідна, як риса характеру. Загалом тенденція дозволяє оцінити такі риси, як критичність, дратівливість, нетерпимість до помилок партнера.

Четверта тенденція (IV) — *скептицизм* — *упертість* — *негативізм*.

Отриманий бал (2.65) з даної тенденції є свідченням її адаптивного варіанту та вказує на наявність певного скептицизму у вчителів, який може проявлятися у вигляді недовіри та підозрливості.

П'ята тенденція (V) — *поступливість* — *лагідність* — *пасивне підкорення*.

Вчителі мають бути лояльними до учнів та їх волевиявлення та об'єктивно оцінювати свої дії, тому бал 4.17 характеризує їх як поступливих, що є лише адаптивним варіантом тенденції характеру. Дана тенденція дозволяє оцінити критичність до себе, скромність, несміливість та сором'язливість.

Шоста тенденція (VI) — *довірливість* — *слухняність* — *залежність*. В своїй професійній діяльності педагоги мають з повагою ставитися до учнів та своїх колег, на що і вказує отриманий результат з оцінки даної тенденції (3.52). Також тенденція оцінює такі якості, як вдячність та прагнення принести радість партнерові.

Сьома тенденція (VII) — *добросердечність* — *несамостійність* — *надмірний конформізм*. Дана тенденція знаходиться на адаптивному рівні (5.65) та характеризує здатність вчителів до взаємодопомоги, спілкування, доброзичливості та уважності.

Восьма тенденція (VIII) — *готовність прийти на допомогу* — *безкорисливість* — *жертвовність*. Оцінка даної тенденції (6.24) вказує на її проміжний рівень, а отже і на більш яскраве вираження риси характеру. Дана тенденція відображає делікатність, терпимість до недоліків, вміння пробачати та прагнення піклуватися про інших, що є дуже важливим в професії педагога.

На основі даних восьми характерологічних тенденцій відбувається обрахунок двох основних тенденцій – домінування та дружелюбності. Отримані нами результати вказують на те, що дружелюбність (5.44 ± 2.82) та домінування (1.45 ± 3.09) знаходяться на адаптивному рівні. Варто зазначити, що дружелюбність у досліджуваних розвинена більше, аніж прагнення до домінування.

Отже, результати дослідження вказують на наявність середнього рівня професійних деформацій у вчителів. Зокрема, показники за Методикою діагностики професійної деформації особистості вчителя В. Є. Орел вказують на середній рівень авторитарності (4.13 ± 1.69) та ригідності (4.36 ± 1.61), що може вказувати на переважання мотивації уникнення невдач та впливати на поведінку вчителя в класі і

навіть на успішність його учнів. Результат 2.9 ± 1.07 вказує на низький рівень некритичності в опитаних вчителів, що вказує на їх здатність адекватно оцінювати свої дії та готовність виправляти власні помилки.

Результати за опитувальником Б.Н. Смірнова вказують на те, що більшість досліджуваних (17) мають високий та дуже високий рівні інтровертованості. Також 47% опитаних мають високий та дуже високий рівні ригідності, яка в педагогічній діяльності може виражатися у відсталості емоційних відгуків та у важкості перебудови системи мотивів у обставинах, які об'єктивно цього потребують. Отримані результати також вказують на переважання в досліджуваних швидкого темпу реакції та середнього рівня активності й емоційної врівноваженості.

16-факторний опитувальник Кеттела спрямований на розкриття особистісної сфери вчителя. Середні значення факторів характеризують досліджуваних як інтелектуально розвинених (7.86 ± 1.24), сміливих (6.1 ± 1.46), довірливих (4.63 ± 1.56), прямолінійних (4.53 ± 1.2), тривожних (6.31 ± 2.01), консервативних (4.58 ± 1.5), залежних від думки інших (4.58 ± 1.5) та розслаблених (4.03 ± 2.08). опитані педагоги мають високий рівень самоконтролю та середній рівень комунікабельності (5.53 ± 1.31), емоційності (6.3 ± 1.25), домінантності (5.33 ± 1.23), експресивності (5.33 ± 1.01), нормативності поведінки (4.83 ± 1.7), чуттєвості (5.13 ± 1.62) та мрійливості (5.56 ± 1.73).

Отримані результати за допомогою опитувальника для оцінки якості життя вказують на те, що у досліджуваних педагогів спостерігається середній рівень задоволеністю життям. Тобто загалом для них характерна оптимістичність та яскраво виражена життєва позиція. Середній індекс якості життя (28) також знаходиться на середньому рівні. Проте, варто зазначити, що особливу увагу педагогам слід звернути на своє здоров'я, оскільки середній показник близький до низького.

Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі дозволила виявити, що досліджувані нами вчителі впевнені в собі, прагнуть до домінування, вимогливі, можуть скептично ставитися до певної інформації, критичні до себе, з повагою ставляться до учнів та колег, здатні прийти на допомогу в потрібний момент. На основі даних восьми характерологічних тенденцій було обраховано дві основні тенденції – домінування та дружелюбності. Отримані нами результати вказують на

те, що дружелюбність (5.44 ± 2.82) та домінування (1.45 ± 3.09) знаходяться на адаптивному рівні. Варто зазначити, що дружелюбність у досліджуваних розвинена більше, ніж прагнення до домінування.

3.2. Профілактичні заходи та способи корекції професійних деформацій у вчителів.

Професія педагога належить до групи з підвищеною відповідальністю і постійним стресом, у зв'язку з чим професійна деформація може виступати своєрідним захисним механізмом. До того ж згідно з прийнятим бюджетом на 2018 рік та старту освітньої програми «Нова українська школа», на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти місцевим бюджетам виділяється субвенція з держбюджету в розмірі 1,3725 млрд грн. [22]. Долучення до реформування української школи, зокрема перенавчання вчителів, уряду Фінляндії має на меті підвищення якості освіти. Проте незвично високі вимоги до професійних знань, навичок та результатів діяльності вчителів часто мають негативний вплив на особистість працівників освіти, сприяють зниженню ефективності професійної діяльності, сприяють виникненню порушень соціальної і професійної адаптації [20]. Перепідготовка викладацького складу згідно нових вимог може суттєво вплинути на вироблені раніше стереотипи діяльності, які суттєво полегшують виконання трудових обов'язків та спілкування з колегами. Проте варто зазначити і про негативний вплив стереотипів у професійній діяльності. Зокрема, виконання одних і тих же задач по одному і тому ж сценарію приглушує творчий потенціал особистості та зменшує рівень адаптації до нестандартних ситуацій.

Ми вважаємо, що впливати на виникнення у майбутньому професійної деформації можуть самі мотиви вибору професії, які можуть бути усвідомленими (соціальна значимість, імідж, матеріальна або інша вигода) та неусвідомленими (прагнення до домінування, самоствердження тощо). До того ж, сама професійна реальність може суттєво відрізнятись від очікувань і сподівань, які з'являються у студентів та випускників педагогічного університету. А перші невдачі та

розчарування при входженні в самостійне професійне життя можуть призвести до професійної дезадаптації.

Цікавими є дослідження Н.В.Кузьміної, яка виявила, що в процесі професіоналізації та становлення індивідуального стилю діяльності може спостерігатися зниження професійної активності, що в свою чергу створює умови для розвитку стагнації. На думку вченої, монотонна, жорстко структурована праця сприяє утворенню стагнації, яка, в свою чергу, призводить до різноманітних деформацій [27].

Дружилов С.А. вважав передумовою появи професійної деформації межу розвитку професіоналізму. Остання залежить від соціально-професіональних установок, індивідуально-психологічних особливостей та емоційно-вольових характеристик. Впливати на межу розвитку може відсутність стимулів до праці, незадоволеність заробітною платою або іміджем роботи, зниження рівня інтелекту через вікові зміни або ж невикористання свого потенціалу [17].

Варто вказати, що охарактеризувати професійну деформацію можна за її властивостями – важкість та рівень деформації, рівень ширини та стабільності та темп протікання професійної деформації. На виникнення професійної деформації може впливати багато факторів. Зокрема це високий рівень відповідальності, орієнтація на уникнення невдач, перевантаження та виникнення непередбачуваних обставин, вузька спеціалізація, брак часу та інші [28].

Аналіз досліджень феномена професійних деформацій у вчителів дозволяє виділити ті з них, які властиві саме педагогам і супроводжують процес професіогенезу в професійній діяльності [21; 44; 49].

Ми погоджуємося з думкою вчених щодо того, що до найпоширеніших деформацій належать:

— Авторитарність (владна манера поведінки, зниження рефлексії та самоконтролю, централізація всього навчально-виховного процесу, переважне використання вказівок та розпоряджень);

— Демонстративність (бажання подобатися всім та бути в центрі уваги, емоційно забарвлена поведінка);

— Дидактичність (стереотипне мислення, використання мовних шаблонів та кліше, бажання повчати інших; часто проявляється також поза роботою в міжособистісному спілкуванні та виглядає як професійне занудство);

— Догматизм (самовпевненість, орієнтація на уникнення проблем, ігнорування психолого-педагогічних теорій, науки та всього нового);

— Домінантність (самоствердження за рахунок інших (колег або учнів));

— Індиферентність (емоційна байдужість, відмова від врахування індивідуальних особливостей учнів);

— Консерватизм (стереотипні, повторювані педагогічні прийоми, схожі на штампи);

— Агресивність(вороже ставлення до учнів, які повільно засвоюють матеріал або відмовляються вчитися взагалі, вимога безумовного підкорення педагогу, надання переваги покаранню, а не заохоченню);

— Рольовий експансіонізм (тотальне занурення в професію, фіксація на власних професійних труднощах, відсутність бажання зрозуміти проблеми іншої людини, безапеляційність);

— Соціальна лицемірність (вікова ідеалізація життєвого і професійного досвіду, стерео типізація моральної поведінки);

— Поведінковий трансфер (формування рис рольової ненормативної поведінки, які властиві учням);

— Інформаційна пасивність (відсутність бажання самовдосконалюватися в питаннях отримання нової інформації, відсутність саморозвитку після накопичення певного багажу знань та методичної бази);

— Навмисна безпорадність (демонстративна безпорадність з метою перекладання обов'язків та відповідальності за прийняття рішень на інших)

— Монологізм (монологічне ведення розмови, відсутність діалогу з учнями, псеводіалог наповнений мовними штампами, оцінювання учнів за досконалість формулювання, а не розуміння змісту);

— Формалізм (формальне ставлення до праці, відсутність творчості та фантазії, виконання роботи по принципу «аби було») [29].

На нашу думку, профілактичні заходи мають надходити двома шляхами – через включення самого педагога в процес профілактики шляхом самокорекції та через шкільного психолога та загалом адміністрацію. Вважаємо, що самопрофілактика має відбуватися на трьох фундаментальних рівнях – рефлексивному, когнітивному та діяльному.

Ноженкова О.С. вважає рефлексію внутрішньо притаманною рисою людини та водночас її професійною характеристикою. На відміну від філософського вчення, яке розглядає рефлексію в контексті її значення для саморозвитку людини, психологія допомагає побачити в рефлексії механізм професійного зростання, в результаті набуття її в якості професійної риси. Оскільки рефлексія ніби породжує особистісні та професійні сенси, Ноженкова О.С. виділяє її в якості однієї з фундаментальних основ у протидії професійній деформації [35, с.25-26].

На рефлексивному рівні найважливішим залишається психоаналіз, який можна віднести до найнеобхідніших професійних рис педагога, оскільки він дозволяє відновлювати в разі потреби, зберігати та збільшувати енергійність, активність в діяльності та позитивно сприймати світ навколо, за рахунок внутрішньої та зовнішньої гармонії. Самоаналізу потребує поведінка вчителя, емоційно-вольові реакції на професійні проблеми та різноманітні життєві ситуації, а також результати діяльності (з огляду на витрати енергії та ресурсів, їх відновлення та «окупність»). Рефлексія педагога неможлива без таких дій:

— Усвідомлення актуального душевного стану шляхом аутоопитування (Чи подобається мені моя робота? Для чого\ для кого я працюю? Що я хочу змінити в своїй роботі? Що приносить мені задоволення в моїй роботі, а що лише заважає? тощо);

— Розробка альтернативних сценаріїв подальшого особистісного та професійного зростання;

— Періодична самооцінка рівня збереженості себе як професіонала.

На когнітивному рівні вчителі мають:

— Адекватно усвідомлювати та розуміти свій актуальний стан;

— Формувати план професійного та особистісного вдосконалення;

— Грамотно відслідковувати свій психо-емоційний стан і співвідносити його з синдромами хронічної втоми та професійного вигорання (постійне відчуття втоми та виснаження, які не проходять, поведінкові відхилення, збільшення кількості тривожних переживань, поява психосоматичних ускладнень, безсоння, негативна установка на роботу тощо);

— Актуалізовувати сенс професії педагога, яким є «служіння дитинству» (емоційна байдужість до дітей є однією з ознак професійної деформації);

— Постійно підвищувати свою компетентність в різних галузях, а тому числі соціальній, психологічній, загально педагогічній та предметній (курси підвищення кваліфікації, оволодіння новітніми методами та формами роботи з учнями, участь в конкурсах, олімпіадах, виїзних та відкритих уроках).

На діяльнісному рівні педагоги мають здійснювати самокорекцію таким чином:

— Активний спосіб життя з метою підтримки і збереження свого фізичного здоров'я (прогулянки на свіжому повітрі, заняття спортом, водні процедури, відновлюючі процедури, правильне харчування, наявність хобі);

— Систематична робота з гармонізації власного душевного стану (оволодіння методиками і способами регуляції емоційно вольової сфери, позитивне спілкування з тваринами, отримання насолоди від витворів культури та природи, гармонізація стосунків з протилежною статтю та близькими тощо);

— Організація різноманітної інтелектуальної роботи (читання літератури, як професійної, так і художньої, участь в конференціях, розробка авторських програм тощо);

— Позитивне осмислення того, що відбувається навколо;

— Прагнення до самореалізації шляхом пошуку сенсу життя [39].

Що стосується шкільного психолога, то однією з основних його задач є формування етики взаємостосунків в колективі. Це може бути досягнуто за допомогою систематичної оцінки рівня задоволеності вчителів їх працею та стосунками в колективі, періодичних зібрань педагогів та адміністрації школи з метою підвищення етико-педагогічної культури, психологічного контролю з урахуванням індивідуальних особливостей кожного педагога [48].

Свою взаємодію з викладацьким складом психолог може будувати наступним чином:

1. Організаційно-координаційна робота з метою оптимізації виховного та освітнього процесів.
2. Інформаційно-просвітницька діяльність, яка полягає в створенні передумов до оволодіння психологічною інформацією, створенні умов для вчителів для їх саморозвитку (особливо в професійній сфері), створення мотиваційної основи для вияву творчості в трудовій діяльності тощо.
3. Профілактична робота з метою створення умов психологічного комфорту в робочому колективі. Це може бути профілактика конфліктів, професійного вигорання та професійних деформацій, робота з питань виховання, навчання та розвитку, пояснення психології учнів згідно до їх віку тощо.
4. Діагностично-аналітична робота, метою якої є розвиток професійної рефлексії в процесі освітньої та виховної роботи.
5. Індивідуальна консультаційна робота з питань не лише професійних, але й особистісних.
6. Методична робота, яка полягає в розробці та наступному використанні методичного інструментарію задля психологічної підтримки освітнього процесу.

Зазвичай вчителі самі чітко фіксують прояви професійної деформації в собі (особистість, діяльність, комунікація), але така фіксація здебільшого носить механічний характер без усвідомлення того, що деформація вже має місце і її треба долати [50]. У зв'язку з цим шкільному психологу слід систематично проводити діагностику професійних деформацій та просвітницькі бесіди з метою підвищення рівня соціально-педагогічної та аутопсихологічної компетентності. Корисним і ефективним буде проведення різних рольових ігор з метою зміни соціальних ролей (скидання накопиченої агресії та нервово-психічної напруги), а також тренінгів, спрямованих на особистісне та кар'єрне зростання.

Загалом профілактичну та корекційну роботу можна розділити на блоки:

1. Діагностичний блок. Мета полягає в діагностиці особистісних та професійних якостей педагогів в області освіти, визначення факторів ризику професійних деформацій та рівня їх вираженості.

2. Просвітницький блок. Метою даного блоку є інформування вчителів та працівників школи про професійно значимі якості та можливий дисфункціональний розвиток, про шляхи профілактики появи та посилення деформацій, про напрямки особистісного та професійного саморозвитку.

3. Корекційний блок. Метою блоку є оптимізація і гармонізація розвитку особистості педагога та перехід до позитивної фази розвитку.

4. Оцінковий блок. Суть його полягає у визначенні динаміки реакцій, які супроводжують позитивні поведінкові прояви і переживання.

Вважається, що професійна деформація є неминучим явищем, проте використання різноманітних особистісно-орієнтованих технологій корекції та профілактичних засобів можуть в результаті успішно подолати професійну деформацію та нівелювати її наслідки.

Висновок до розділу 3

Для виявлення наявності професійних деформацій нами використовувалися такі методики, як *Методика діагностики професійної деформації особистості вчителя* (В.Е.Орел, С.П.Андрєєв), *16-факторний особистісний опитувальник Кеттела*, *Тест міжособистісних відносин Т.Лірі*, *Шкала оцінки якості життя* (у модифікації Водоп'янової) та *Опитувальник «Дослідження психологічної структури темпераменту»* (Б.Н. Смірнов).

Результати дослідження вказують на переважання у вибірці середнього рівня професійних деформацій. Зокрема, показники за *Методикою діагностики професійної деформації особистості вчителя В. Є.Орел* свідчать про середні рівні авторитарності (4.13 ± 1.69) та ригідності (4.36 ± 1.61) і низький рівень некритичності (2.9 ± 1.07) в опитаних вчителів.

Результати за *Опитувальником Б.Н. Смірнова* вказують на те, що більшість досліджуваних (17) мають високий та дуже високий рівні інтровертованості. Також 47% опитаних мають високий та дуже високий рівні ригідності, яка в педагогічній діяльності може виражатися у відсталості емоційних відгуків та у важкості перебудови системи мотивів у обставинах, які об'єктивно цього потребують.

Отримані результати також свідчать про переважання в досліджуваних швидкого темпу реакції та середнього рівня активності й емоційної врівноваженості.

16-факторний опитувальник Кеттела спрямований на розкриття особистісної сфери вчителя. Середні значення факторів характеризують досліджуваних як інтелектуально розвинених (7.86 ± 1.24), сміливих (6.1 ± 1.46), довірливих (4.63 ± 1.56), прямолінійних (4.53 ± 1.2), тривожних (6.31 ± 2.01), консервативних (4.58 ± 1.5), залежних від думки інших (4.58 ± 1.5) та розслаблених (4.03 ± 2.08). опитані педагоги мають високий рівень самоконтролю та середній рівень комунікабельності (5.53 ± 1.31), емоційності (6.3 ± 1.25), домінантності (5.33 ± 1.23), експресивності (5.33 ± 1.01), нормативності поведінки 4.83 ± 1.7), чуттєвості (5.13 ± 1.62) та мрійливості (5.56 ± 1.73).

Отримані результати за допомогою *Опитувальника для оцінки якості життя* вказують на те, що у досліджуваних педагогів спостерігається середній рівень задоволеністю життям. Тобто загалом для них характерна оптимістичність та яскраво виражена життєва позиція. Середній індекс якості життя (28) також знаходиться на середньому рівні. Проте, варто зазначити, що особливу увагу педагогам слід звернути на своє здоров'я, оскільки середній показник близький до низького.

Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі дозволила виявити, що досліджувані нами вчителі впевнені в собі, прагнуть до домінування, вимогливі, можуть скептично ставитися до певної інформації, критичні до себе, з повагою ставляться до учнів та колег, здатні прийти на допомогу в потрібний момент. На основі даних восьми характерологічних тенденцій було обраховано дві основні тенденції – домінування (1.45 ± 3.09) та дружелюбність (5.44 ± 2.82).

З метою виявлення взаємозв'язку між складовими професійної деформації (за методикою В.Е.Орел) та професійним стажем педагогів нами було проведено кореляційний аналіз, завдяки якому було з'ясовано, що між стажем професійної діяльності та складовими професійної деформації існує прямий зв'язок: 1. авторитарність – $r = 0.46$, при достовірності $p \leq 0.05$; 2. ригідність – $r = 0.47$ при достовірності $p \leq 0.05$; 3. некритичність – $r = 0.15$ при достовірності $p \leq 0.05$. Оскільки професійна деформація вважається явищем неминучим, вважаємо за потрібне проводити в школах психопрофілактичні та психокорекційні заходи. На нашу думку,

профілактичні заходи мають надходити двома шляхами – через включення самого педагога в процес профілактики шляхом самокорекції та через шкільного психолога та загалом адміністрацію. Вважаємо, що самопрофілактика має відбуватися на трьох фундаментальних рівнях – рефлексивному, когнітивному та діяльному.

З метою профілактики та психокорекції шкільний психолог може проводити з педагогічним складом різного роду роботи. Зокрема, організаційно-координаційну, інформаційно-просвітницьку, діагностично-аналітичну, методичну та проводити індивідуальні консультації з професійних та особистих питань.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі здійснено теоретичні узагальнення та емпіричні дослідження з питань професійної деформації педагога та шляхи її профілактики та психокорекції. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Теоретичний аналіз проблеми професійних деформацій у вчителів показав, що попри велику кількість існуючих досліджень, досі немає ні єдиного визначення даного поняття, ні причин його виникнення.

До факторів, здатних викликати професійну деформацію різні вчені відносять: організацію, умови і досвід професійної діяльності; невірне розуміння соціальної значущості професійних функцій; особливості перебігу вікових та професійних криз; розбіжність між суб'єктивним розумінням професійної діяльності та соціальними очікуваннями оточуючих; недостатній рівень професійних здібностей і відсутність в діяльності творчості.

2. Виходячи з аналізу умов і особливостей професійної діяльності, а також з метою комплексного дослідження запропоновано емпіричну модель дослідження, яка складається з трьох етапів – теоретичного (теоретичний аналіз наукової літератури з обраної проблематики; розкриття сучасних підходів щодо розуміння професійних деформацій у вчителів; обґрунтування психодіагностичного інструментарію); емпіричного (проведення психологічного дослідження професійних деформацій у вчителів; обрахунок результатів та інтерпретація даних) та заключного (розробка профілактичних та психокорекційних заходів).

Для виявлення проявів професійних деформацій нами використовувалися такі методики, як *Методика діагностики професійної деформації особистості вчителя* (В.Е.Орел, С.П.Андрєєв), *16-факторний особистісний опитувальник Кеттела*, *Тест міжособистісних відносин Т.Лірі*, *Шкала оцінки якості життя* (у модифікації Водоп'янової) та *Опитувальник «Дослідження психологічної структури темпераменту»* (Б.Н. Смірнов).

3. Професійна деформація особистості педагога може проявлятися у вигляді авторитарності по відношенню до учнів, ригідності по відношенню до діяльності, некритичності по відношенню до педагогічних вчинків. Через відсутність або низький рівень професійної рефлексії, що є механізмом усвідомлення власних дій на особистісному, діяльнісному та інтерактивному рівнях у вчителів відбувається розвиток професійної деформації, яка робить негативний вплив на професійну діяльність педагога, а також на розвиток його особистості.

4. Результати дослідження вказують на переважання у вибірці середнього рівня професійних деформацій. Зокрема, показники за Методикою діагностики професійної деформації особистості вчителя В. Є. Орел свідчать про середній рівень авторитарності (4.13 ± 1.69) та ригідності (4.36 ± 1.61), що може вказувати на переважання мотивації уникнення невдач та впливати на поведінку вчителя в класі і навіть на успішність його учнів. Результат 2.9 ± 1.07 свідчить про низький рівень некритичності в опитаних вчителів, що вказує на їх здатність адекватно оцінювати свої дії та готовність виправляти власні помилки.

Результати за опитувальником Б.Н. Смірнова вказують на те, що більшість досліджуваних (17) мають високий та дуже високий рівні інтровертованості. Також 47% опитаних мають високий та дуже високий рівні ригідності, яка в педагогічній діяльності може виражатися у відсталості емоційних відгуків та у важкості перебудови системи мотивів у обставинах, які об'єктивно цього потребують. Отримані результати також свідчать про переважання в досліджуваних швидкого темпу реакції та середнього рівня активності й емоційної врівноваженості.

16-факторний опитувальник Кеттела спрямований на розкриття особистісної сфери вчителя. Середні значення факторів характеризують досліджуваних як інтелектуально розвинених (7.86 ± 1.24), сміливих (6.1 ± 1.46), довірливих (4.63 ± 1.56), прямолінійних (4.53 ± 1.2), тривожних (6.31 ± 2.01), консервативних (4.58 ± 1.5), залежних від думки інших (4.58 ± 1.5) та розслаблених (4.03 ± 2.08). опитані педагоги мають високий рівень самоконтролю та середній рівень комунікабельності (5.53 ± 1.31), емоційності (6.3 ± 1.25), доміантності (5.33 ± 1.23), експресивності (5.33 ± 1.01), нормативності поведінки 4.83 ± 1.7), чуттєвості (5.13 ± 1.62) та мрійливості (5.56 ± 1.73).

Отримані результати за допомогою Опитувальника для оцінки якості життя вказують на те, що у досліджуваних педагогів спостерігається середній рівень задоволеністю життям. Тобто загалом для них характерна оптимістичність та яскраво виражена життєва позиція. Середній індекс якості життя (28) також знаходиться на середньому рівні. Проте, варто зазначити, що особливу увагу педагогам слід звернути на своє здоров'я, оскільки середній показник близький до низького.

Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі дозволила виявити, що досліджувані нами вчителі впевнені в собі, прагнуть до домінування, вимогливі, можуть скептично ставитися до певної інформації, критичні до себе, з повагою ставляться до учнів та колег, здатні прийти на допомогу в потрібний момент. На основі даних восьми характерологічних тенденцій було обраховано дві основні тенденції – домінування та дружелюбності. Отримані нами результати вказують на те, що дружелюбність (5.44 ± 2.82) та домінування (1.45 ± 3.09) знаходяться на адаптивному рівні. Варто зазначити, що дружелюбність у досліджуваних розвинена більше, ніж прагнення до домінування.

Під час дослідження нами з'ясовано, що стаж роботи має прямий зв'язок із розвитком професійної деформації та окремими її особливостями. Зокрема, рівень кореляції між стажем та авторитарністю ($r = 0.46$, при достовірності $p \leq 0.05$) та стажем з некритичністю ($r = 0.15$ при достовірності $p \leq 0.05$) є низьким, в той час, як взаємозв'язок між професійним стажем та ригідністю ($r = 0.47$ при достовірності $p \leq 0.05$) знаходиться на середньому рівні.

5. Профілактичну та психокорекційну роботу щодо професійних деформацій вчителів можна розділити на блоки, які включають в себе діагностику, просвітницьку роботу, корекцію та оцінювання динаміки реакцій. Профілактична та психокорекційна роботи мають здійснюватися як самим педагогом (на рефлексивному, когнітивному та діяльнісному рівнях), так і шкільним психологом (за допомогою просвіти, діагностики, розробки та впровадження методичних рекомендацій, індивідуальних консультацій з педагогами).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г.Ананьев //АН СССР, Ин-т психологии. — М. : Наука. — 1977. — 379 с.
2. Безносков С.П. Профессиональная деформация личности / С.П. Безносков // СПб.: Речь. — 2004. — 272 с.
3. Безносков С.П. Профессиональная деформация и воспитание личности // Психологическое обеспечение социального развития человека: Межвуз. сб. / Ленингр. гос ун-т; под. ред. А.А. Крылова. — Л.: ЛГУ, 1989. —Вып. 13. —С. 34-45.
4. Болтівець С. Теорія і методика педагогічної психогієни / С. Болтівець // Психологія і суспільство. — 2004.— № 1. — С. 90- 112.
5. Борисова, Е. М. О роли профессиональной деятельности в формировании личности / Е. М. Борисова // Психология формирования и развития личности / под ред. Л. И. Анцыферовой. — М. Институт психологии АН СССР, 1981. — С. 23-41.
6. Борисова М. Психологические детерминанты феномена эмоционального выгорания у педагогов / М. Борисова // Вопр. психологии. — 2005. — № 2. — С. 97-104
7. Буданов А.В. Педагогика личной безопасности сотрудников органов внутренних дел. Учебно-методическое пособие / А.В. Буданов // М.: Академия управления МВД России, 1996.
8. Вірна Ж.П. Соціальний вимір професійної невротизації особистості / Ж.П. Вірна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Психологічні науки. — 2011. — Вип. 94, Т. 2
9. Водопьянова, Н. Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова. 2-е изд., перераб. и доп. — СПб. : Питер, 2009. — 336 с.
10. Воинкова Н.А. Профессиональная деформация как актуальная проблема деятельности сотрудников исправительных учреждений / Н.А. Воинкова

// Психологический вестник Уральского государственного университета. Вып. 3.
— Екатеринбург: Банк культурной информации, 2002. — С. 278-290

11. Геллерштейн С.Г. Проблемы психотехники на пороге второй пятилетки / С.Г. Геллерштейн // История советской психологии труда. Тексты. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. — С. 76–90.

12. Грановская, Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. Л. : Изд-во: ЛГУ. — 1984. — 394 с.

13. Гура Т. Є. Психологічні умови подолання професійного егоцентризму вчителя: Автореф. дис канд. психол. наук: 19.00.07. — К., 2004 — 20 с.

14. Дронова Е.Н. Технология работы социального педагога общеобразовательного учреждения [Текст]: учебное пособие / Дронова Е.Н., Гниенко Л.Н. // М.: Изд-во «Флинта». — 2013. — 200 с.

15. Дружилов С.А. Нравственные аспекты успеха человека в обществе / С.А. Дружилов // Ценности и смыслы. — 2009. — № 1. — С. 90–102..

16. Дружилов С.А. Обобщенный (интегральный) подход к обеспечению становления профессионализма человека [Текст] / С.А. Дружилов // Психологические исследования. — 2012. — № 1(21). — С. 2

17. Дружилов, С.А. Профессионалы и профессионализм в новой реальности: психологические механизмы и проблемы формирования / С.А. Дружилов // Сибирь. Философия. Образование: Альманах. — Новокузнецк: ИПК, 2001 — Вып. 5. — С. 45-56.

18. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм // — М.: Канон. — 1996.

19. Заброцький М.М. Педагогічна психологія (Теоретична концепція та практикум) / Заброцький М.М., Павелкін Р.В // Навчальний посібник. — Рівне, 2003. — 297с.

20. Захарова Е.В. Профессиональная педагогическая деятельность как фактор профессиональной деформации личности учителей и преподавателей / Е.В. Захарова // Самарский государственный медицинский университет — 2015. — 88 с.

21. Зеер Э.Ф. Психология профессий / Э.Ф. Зеер // 2-е изд. – М.: Академический Проект – Екатеринбург: Деловая книга. – 2003. – 336 с.
22. Зміни в ЗНО та перепідготовка вчителів: нововведення української освіти у 2018 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/start-12-letki-i-perepodgotovka-uchiteley-glavnye-novshestva-v-ukrainskom-obrazovanii-v-2018-1103173.html>
23. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология / Е.П. Ильин // СПб: изд-во «Питер». – 2001
24. Картузова А.А. Профессиональная деформация личности: определение понятия / А.А. Картузова // Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. – 2007. - № 3. – С.48-51
25. Корнеева Л. Н. Профессиональная психология личности // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Под ред. Г. С. Никифорова. СПб.: Изд-во С. - Петербург, ун-та, 1991. С. 61—83
26. Корольчук М.С. Рівні професійної придатності фахівця в структурі вторинної адаптації / М.С. Корольчук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. – 2010. – Вип. 82, Т.1.
27. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя / Н.В. Кузьмина // Л.: ЛГУ. – 1967. – 265 с.
28. Логинова А. В. Профессиональная деформация личности педагога и пути ее преодоления [Текст] / А. В. Логинова // Молодой ученый. — 2015. — №11. — С. 1750-1752
29. Майорова Т.Е. Формирование конфликтной компетентности педагогов имеющих профессиональную деформацию [Текст]: Дисс. ...канд. психол.наук. // Т.Е. Майорова // Т.ЕСанкт-Петербург. – 2010. – 223 с.
30. Маркова, А. К. Актуальные проблемы психологии труда учителя / А. К. Маркова // Советская педагогика. – 1986. – № 6. – С. 58-64.
31. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, Том 20 // К. Маркс, Ф.Энгельс / М., «Государственное издательство политической литературы». – Соч. 2-е изд. М. – 1973.

32. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь / Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко // М. – 2002. – 630 с.
33. Михлюк Е.І. Аналітичний погляд на проблему формування професійно обумлених акцентуацій характеру особистості / Е.І. Михлюк // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2011. - № 9
34. Москвина, Н. Б. Педагогическое обеспечение трансформации риска личностно-профессиональных деформаций учителя в ресурс развития : монография [Текст] / Г. Б. Москвина. - Хабаровск : Изд-во ХГПУ, 2005.
35. Ноженкова О.С. Роль рефлексии в преодолении профессиональной деформации личности педагога [Текст] / О.С. Ноженкина. – Смоленск. – 2012. – 222 с.
36. Олійник В.В. Професійні фрустрації в контексті становлення особистості конкурентоспроможного педагога / В.В. Олійник // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2009. – С. 363-371
37. Орел В.Е. Синдром психического выгорания личности / В.Е. Орёл // М.: Институт психологии РАН. – 2005. – 330 с.
38. Орел В.Е. Структурно-функциональная организация и генезис психического выгорания [Текст]: Дисс. ...д-ра психол. наук / В.Е. Орёл // Ярославль, 2005. –449 с.
39. Орехова Т. Ф. К вопросу о самокоррекции профессиональной деформации педагогов Т.Ф Орехова, Т.Г. Неретина, Т.В. Кружилина // Образование и наука. – 2017. – Т. 19. – № 9. – С. 103–143.
40. Павлова, Л. С. Некоторые особенности профессиональной деятельности учителя, обуславливающие профессиональные деформации личности [Текст] / Л.С. Павлова // Традиции и новации в профессиональной подготовке и деятельности педагога : Материалы Всероссийской научно-практической конференции – Тверь :Твер. гос. ун-т, 2010. – Вып. 9. - 424 с.
41. Павлова, Л. С. Психологические детерминанты профессиональной деформации личности учителя [Текст] / Л.С. Павлова // Психология и педагогика : методика и проблемы практического применения : Материалы XVIII

Международной научно-практической конференции / Под общей ред. С.С. Чернова. – Новосибирск : Издательство НГТУ, 2011.

42. Пиняева С.Е. Определение профессиональной деформации сотрудников правоохранительных органов / С.Е. Пиняева, Н.В. Андреев // Психопедагогика в правоохранительных органах, 1998. – № 1(7). – С.41-45.

43. Пронин, С.П. Исследование психологических факторов деструктивной профессионализации будущего учителя / С.П. Пронин // Дисс. ... канд. психол. наук. – М., 2003.

44. Профессиональная деформация личности. Учебное пособие. (Составители А.В. Коваленко, Л.А. Шиканов). – Томск: Изд-во ТПУ, – 2009. – 90 с.

45. Реан, А.А. Психология педагогической деятельности / А.А. Реан. – Ижевск, 1994. – 412 с.

46. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб. Пособие / Е.И. Рогов // В 2 кн. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Гума-нит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. — 384с

47. Руденский, Е. В Социально-психологические деформации личности учителя [Текст] / Е.В. Руденский // Журн. Мир психологии. 1999. - № 2. - С. 169-174.

48. Садовникова, П.О. Профессиональные деструкции педагогов и пути их коррекции / П.О. Садовникова, Э.Э. Сыманюк. – Екатеринбург, 2004.

49. Сыманюк, Э. Э. Психология профессионально обусловленных кризисов / Э. Э. Сыманюк // М.; Воронеж : МПСИ : МОДЭК. – 2004. – 319 с.

50. Сластенин, В.А. Учитель в инновационных образовательных процессах / В.А. Сластенин // Известия РАО. – 2000. – № 3. – С. 73-79.

51. Слободчиков, В.И. Психологические условия введения студентов в профессию педагога / В.И. Слободчиков, Н.А. Исаев // Вопросы психологии. – 1996. – № 4. – С. 17-26.

52. Сонин, В.А. Учитель как социальный тип личности / В.А. Сонин. – М.: Речь, 2007. – 395 с.

53. Сорокин П.А. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет / П.А. Сорокин // М.: Наука. – 1994. – 560 с.
54. Сорокин П.А. Система социологии, т. II, гл. о социальных перегруппировках и, в частности, профессиональные перегруппировки. гл. VI, положение личности в системе социальных координат / П.А. Сорокин // М.: Наука. – С. 443-463.
55. Сорокин П.А. Социальная стратификация и мобильность. // П. А. Сорокин // «Человек. Цивилизация. Общество». (Серия «Мыслители XX века»). – М., 1992. – С. 302-373
56. Стеценко, И.А. Развитие педагогической рефлексии в профессиональной подготовке учителя в условиях усвоения опыта педагогической деятельности / И.А. Стеценко // Дисс. ... канд. пед. наук. – Таганрог, 1998. – 228 с.
57. Ткач, Е.Н. Социальная рефлексия учителя как условие и средство его профессионального саморазвития / Е.Н. Ткач // Дис. ... канд. психол. наук. – М., 2003 – 168 с.
58. Трунов Д. И снова о «профессиональной деформации».../ Д.Трунов // Психологическая газета. – 2004. – №6. – С.32-34
59. Умняшкина, С. В. Синдром эмоционального выгорания как проблема самоактуализации личности (в сфере помогающих профессий) [Электронный ресурс] :Дис. канд. психол. наук: 19.00.04 - М. : РГБ, 2002.
60. Урванцев, Л.П. Влияние профессиональной деятельности на психику: факты, гипотезы, проблемы / Л.П. Урванцев // Психологические закономерности профессионализации. – Ярославль, 1991. – С. 59-78.
61. Чемодурова Ю. М. Проблема визначення соціально-психологічних компонентів професійної деформації особистості. Збірник наукових праць Ю.М. Чемодурова // Психологічні науки. Т. 2. – Випуск 9. – С. 242-245
62. Шкала оцінки якості життя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5247814/>
63. Шикун, А. Ф. Психология понимания и преодоления профессиональной деформации преподавателя вуза [Текст] / А. Ф. Шикун, В. В.

Федоров, Т. А. Жалагина // Журн. Мир образования образование в мире. - 2004. - № 1. - С. 101-115.

64. Clark, C.M., Peterson P.L. Handbook of research on teaching / C.M. Clark, P.L. Peterson. – N. Y., 1986. – P. 34.

65. Duke, P., Meckel, A. Teachers Fuicel to classroom Management / P. Duke., A. Meckel – N.Y., 1984. – P. 17.

66. Fuller, F.F., Bow, O.N. Becoming a teacher / F.F. Fuller, O.N. Bow // Teacher education. – Chicago, 1975. – P. 34-56.

67. Kirby, P. Development of the reflective teaching instrument / P. Kirby, C. Teddlie // Journal of research & development in Education. – 1989. – v.22. – №4. – P. 45-50.

68. Langerock H. Professionalism: A Study in Professional Deformation / H. Langerock // American Journal of Sociology. – Vol. 21, No. 1 (Jul., 1915), – pp. 30–44.

69. Leary T. Interpersonal Diagnosis of Personality : A Functional Theory and Methodology for Personality Evaluation / Timothy Leary // Resource Publications, 2004.

70. Warnotte D. Bureaucratie et Fonctionnarisme, Revue de l'Institut de Sociologie / D. Warnotte // 1937., – C. 245

71. Wildman, J., Niles, J. Reflective Teachers: Jensions between Abstractions & Realities / J. Wildman, J. Niles // Journal of Teacher Education. – 1987. – v.7. – P. 18.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика диагностики профессиональной деформации личности учителя (В.Е. Орел, С.П. Андреев.)

Инструкция: Внимательно прочитайте каждое утверждение. Если вы согласны с высказыванием, то в столбце «Ответ» "+", если не согласны, то "-".

Утверждения	Ответ
1. Большинство людей, с которыми я бываю в компании, несомненно, рады меня видеть.	
2. Я теряюсь, если окружающие люди резко не соглашаются с моим мнением.	
3. Эффективность деятельности чаще определяется стажем работы.	
4. Из всех мнений по спорному вопросу только одно является верным.	
5. У меня громкий и четкий голос.	
6. Большинство неудач в моей жизни произошли от неумения, незнания или лени и мало зависели от везения.	
7. Я недоволен нововведениями в нашей школе.	
8. Контроль над финансами семьи ведет мой супруг(а).	
9. Я всегда адекватно оцениваю знания учеников.	
10. Если я захочу, то смогу расположить к себе почти любого.	
11. Я много времени уделяю тому, чтобы все вещи лежали на своих местах.	
12. Я первым ищу путь к преодолению конфликта.	
13. Предпочитаю действовать, а не размышлять над причинами своих неудач.	
14. Молодых учителей можно критиковать за отсутствие твердости и дисциплины.	
15. В неприятностях и неудачах, которые были в моей жизни, чаще виноваты другие люди, чем я сам.	
16. Я долго настраиваюсь на рабочий лад.	
17. Строгий и четко знающий свои обязанности педагог – вот образ идеального учителя.	
18. Нужно добиваться своего наперекор обстоятельствам.	
19. Временами мои мысли проносятся быстрее, чем я успеваю их высказать.	
20. Я бываю строг с детьми.	
21. Часто делаю вывод, что люди не согласны со мной, профессионально некомпетентны.	
22. Мне трудно менять привычный стиль работы.	
23. "Хороший педагог, но плохая мать" - это не про меня.	
24. Праздники нужно отмечать с родственниками.	
25. Мне не нравится, когда окружающие исправляют мои ошибки.	
26. Я легко реализую новые идеи.	
27. Сегодня я доволен своей профессией не меньше, чем в начале карьеры.	

28. Отличник в школе не может быть хулиганом на улице.	
29. У меня сдержанные жесты, неторопливые ответы, задумчивый взгляд.	
30. Я получаю большое удовольствие от работы.	
31. Я часто предлагаю новые подходы к решению проблем.	
32. Если в транспорте мне наступили на ногу, я просто промолчу.	
33. Даже если меня удастся кому-нибудь переспорить, я все равно остаюсь на своей точке зрения.	
34. Мне легко удается довести начатое до конца.	
35. Не завидую людям, которые стремятся к власти и положению.	
36. Когда у меня возникает какое-либо желание, я прежде всего спрашиваю, разумно ли это.	
37. Думаю, что другие оценивают меня достаточно высоко.	
38. Я бываю мнителен в работе с учениками.	
39. Случалось, я пользовался оплошностью человека.	
40. Когда я вижу несправедливость, мне просто не удается промолчать.	
41. Собственное уважение мне еще нужно заслужить.	
42. Охотно выполняю работу в быстром темпе.	
43. Меня не за что упрекнуть.	
44. Я могу с ходу, не раздумывая включиться в разговор.	
45. Мне нравится объяснять одно и то же несколько раз.	
46. Большинство школьных реформ меня не удовлетворяют.	
47. Способные люди, не сумевшие реализовать свои возможности, должны винить в этом только себя.	
48. Я согласен с мнением, что двоечника ничем не исправишь.	
49. Мне нравится руководить, быть ответственным.	
50. Обычно я мирюсь с ситуацией, повлиять на которую не в состоянии.	
51. Многие мои успехи были возможны только благодаря помощи других людей.	
52. Я легко генерирую новые идеи, связанные с работой.	
53. Бессмысленно противодействовать воле руководителя.	
54. Я чувствую, что от меня больше, чем от кого-то зависит счастье моей семьи.	
55. Уверен, что каждый человек независимо от обстоятельств должен быть сильным и самостоятельным.	
56. Как правило, именно неудачное стечение обстоятельств мешает людям добиться успеха в своем деле.	
57. Властный голос необходим в моей работе.	
58. Когда я вижу, что меня не понимают, я легко отказываюсь от идеи доказать что-либо.	
59. Большинство неудач в моей жизни произошли из-за других людей.	
60. У меня тяга к перемене мест и я счастлив, когда брожу где-нибудь или путешествую.	
61. Я испытываю большое удовольствие, если мне удастся убедить того, кто сильно возражал.	
62. Мне трудно отвлечься от начатой работы даже ненадолго.	
63. Даже без курсов профподготовки можно добиться повышения по служебной лестнице.	
64. Инициатором в разговоре обычно являюсь я.	

65. В семейных конфликтах я чаще оказываюсь прав.	
66. Я часто чувствую, что мало влияю на то, что происходит со мной.	
67. Я часто себя ругаю за неправильное решение.	
68. У меня достоинств во много больше, чем недостатков.	
69. Мне легко удастся переключиться с одного дела на другое.	

В опроснике выделены 3 шкалы, соответствующие 3 основным особенностям личности, наличие которых в большей степени предопределяет возникновение профдеформации личности педагога. Это:

§ (Шкала 1) авторитарность как социально-психологическая характеристика личности, отражающая стремление максимально подчинить своему вниманию партнеров по взаимодействию и общению;

§ (Шкала 2) ригидность как затрудненность в изменении намеченной программы деятельности в условиях, объективно требующих ее перестройки;

§ (Шкала 3) нескритичность как характеристика личности, которой свойственны: ненастойчивость, неспособность к адекватному оцениванию своих действий, неготовность исправлять ошибки и принимать новые формы знаний, неспособность к компромиссным и новаторским решениям.

данных по разным шкалам мы делили сырой бал по каждой шкале на число вопросов.

Сумма показателей по всем трем шкалам дает уровень профессиональной деформации педагога (УПД). Авторы методики приводят специальную таблицу для перевода показателей УПД в баллы, что позволяет оценить положение испытуемых по уровню профессиональной деформации по отношению к выборке стандартизации.

Методика на визначення темпераменту Б.Н. Смірнова

Процедура проведення

«Вам предлагается ответить на 48 вопросов. Отвечайте на каждый вопрос "да" (+) или "нет" (-), ставя свой ответ рядом с номером вопроса. Отвечайте на все вопросы, ничего не пропуская. Чем искреннее будут ваши ответы, тем точнее изучите свой темперамент».

Опросник "Исследование психологической структуры темперамента" Смирнова/Текст опросника

1. Вы любите часто бывать в компании?
2. Вы избегаете иметь вещи, которые ненадежны, непрочны, хотя и красивы?
3. Часто ли у вас бывают подъемы и спады настроения?
4. Во время беседы вы очень быстро говорите?
5. Вам нравится работа, требующая полного напряжения сил и способностей?
6. Бывает ли, что вы передаете слухи?
7. Считаете ли вы себя человеком очень веселым и жизнерадостным?
8. Вы очень привыкаете к определенной одежде, ее цвету и покрою, так что неохотно меняете ее на что-нибудь другое?
9. Часто ли вы чувствуете, что нуждаетесь в людях, которые вас понимают, могут ободрить или утешить?
10. У вас очень быстрый почерк?
11. Ищете ли вы сами себе работу, занятие, хотя можно было бы и отдохнуть?
12. Бывает ли так, что вы не выполняете своих обещаний?
13. У вас много очень хороших друзей?
14. Трудно ли вам оторваться от дела, которым вы поглощены, и переключиться на другое?
15. Часто ли вас терзает чувство вины?
16. Обычно вы ходите очень быстро, независимо от того, спешите или нет?

17. В школе вы бились над трудными задачами до тех пор, пока не решали их?
18. Бывает ли, что вы иногда соображаете хуже, чем обычно?
19. Вам легко найти общий язык с незнакомыми людьми?
20. Часто ли вы планируете, как будете себя вести при встрече, беседе и т.д.?
21. Вы вспыльчивы и легко ранимы намеками и шутками над вами?
22. Во время беседы обычно вы быстро жестикулируете?
23. Чаще всего вы просыпаетесь утром свежим и хорошо отдохнувшим?
24. Бывают ли у вас такие мысли, что вы не хотели бы, чтобы о них знали другие?
25. Вы любите подшучивать над другими?
26. Склонны ли вы к тому, чтобы основательно проверить свои мысли, прежде чем их сообщить кому-либо?
27. Часто ли вам снятся кошмары?
28. Обычно вы легко запоминаете и усваиваете новый учебный материал?
29. Вы настолько активны, что вам трудно даже несколько часов быть без дела?
30. Бывало ли, что, разозлившись, вы выходили из себя?
31. Вам не трудно внести оживление в довольно скучную компанию?
32. Вы обычно довольно долго раздумываете, принимая какое-то, даже не очень важное, решение?
33. Вам говорили, что вы принимаете все слишком близко к сердцу?
34. Вам нравится играть в игры, требующие быстроты и хорошей реакции?
35. Если у вас что-то долго не получается, то обычно вы все же пытаетесь сделать это?
36. Возникало ли у вас, хотя и кратковременно, чувство раздражения к вашим родителям?
37. Считаете ли вы себя открытым и общительным человеком?
38. Обычно вам трудно взяться за новое дело?
39. Беспокоит ли вас чувство, что вы чем-то хуже других?
40. Обычно вам трудно что-то делать с медлительными и неторопливыми людьми?
41. В течение дня вы можете долго и продуктивно заниматься чем-либо, не чувствуя усталости?
42. У вас есть привычки, от которых следовало бы избавиться?
43. Вас принимают иногда за человека беззаботного?
44. Считаете ли хорошим другом только того, чья симпатия к вам надежна и проверена?
45. Вас можно быстро рассердить?
46. Во время дискуссии обычно вы быстро находите подходящий ответ?
47. Вы можете заставить себя долго и продуктивно, не отвлекаясь, заниматься чем-либо?
48. Бывает, что вы говорите о вещах, в которых совсем не разбираетесь?

Обработка результатов

Ответ в соответствии с ключом оценивается от 1 до 3 баллов.

1. Подсчитать сумму баллов по каждой шкале опросника.
2. Определить искренность ответов по шкале «искренность». Если показатель по этой шкале 13-20 баллов, то высокая надежность результатов, 8-12 -- средняя, 1-7 -- низкая.

Ключ

Свойства темперамента	Ответы		Балл	Отв ты "Нет"	Балл
	"Да"				
Экстраверсия--интроверсия	1, 7, 13, 19, 25, 31, 37		3	2	1
	4, 43		2		
Ригидность-пластичность	8, 26, 32		3	37	
	2, 14, 20, 38, 44		2	19, 46	1
Эмоциональная возбудимость— уравновешенность	15, 21, 33, 39, 45		3	27	1
	3, 9		2		
Темп реакции	4, 16, 28		3	17, 29, 37	1
	10, 22, 34, 40, 46		2		
Активность	5, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47		3	38	1
	10		1		
Искренность	30, 36, 42, 48		3	23	1
	6, 12		2		
	18, 25, 24		1		

Интерпретация результатов

	Очень высокая	Высокая	Средняя	Высокая	Очень высокая	
Экстраверсия	22-27	17-21	12-16	7-11	0-6	Интроверсия
Ригидность	16-25	12-15	7-11	3-6	0-2	Пластичность
Эмоциональная возбудимость	18-20	14-17	8-12	4-7	0-3	Эмоциональная устойчивость
Быстрота реакции	20-22	14-19	9-13	5-8	0-4	Медлительность
Активность	24-26	21-23	14-20	9-13	0-8	Пассивность

Методика «Оцінка якості життя» (в модифікації Водоп'янової)

Інструкція. Будь ласка, оцініть ступінь задоволеності вашою життям по кожному пункту. Оцінка не може бути правильною або неправильною, — вона тільки ваша. Шкала допоможе вам визначити видимі та приховані життєві стреси. В кожному пункті зачкрніть число балів, яке найбільш точно відображає ваше становище. Постарайтеся відповідати швидко, так як

наиболее интересной является ваша первая реакция (оценка). Результаты оценок могут лечь в основу планирования ваших ближайших и перспективных жизненных целей, а также способствовать выбору средств и стратегий их достижения. Благодарим вас за участие в научном исследовании.

1. Работа (карьера)

Полностью не соответствует интересам и ожиданиям	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Полностью соответствует интересам и ожиданиям
--	----------------------	---

2. Личные устремления и достижения

Не достигли многих целей, часто чувствуете себя неудачником	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Достигли многих целей, обычно чувствует себя удачливым человеком
---	----------------------	--

3. Здоровье

Часто болею	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Обычно здоров
-------------	----------------------	---------------

4. Изменяющиеся обстоятельства

Часто вызывают сильное переживание одиночества	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Никогда не чувствую себя одиноко
--	----------------------	----------------------------------

5. Отношения с детьми (своими или чужими)

Не вызывают радости	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Всегда радуют
---------------------	----------------------	---------------

6. Отношения на работе (с коллегами, начальством и др.)

Вызывают сильный дискомфорт (напряжение и неудовлетворенность)	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Обычно гармоничное (приятные)
--	----------------------	-------------------------------

7. Отношения с друзьями

Нет искренних дружеских отношений. Без теплоты и взаимопонимания	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Близкие и теплые, чувствую их поддержку
--	----------------------	---

8. Духовная или религиозная поддержка

Несущественная [нет]	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Сильная и существенная
----------------------	----------------------	------------------------

9. Хорошее настроение, как правило, зависит

От внешней ситуации (отношений с другими людьми]	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	От внутреннего самообладания [оптимизм, чувство юмора, жизнерадостность)
--	----------------------	--

10. Умение организовать свое время

Всегда не хватает, постоянное напряжение из-за дефицита времени	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Время — мой союзник, умею хорошо организовать свое время
---	----------------------	--

11. Окружающая среда

Неприятна и опасна	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	Безопасна и комфортна
--------------------	----------------------	-----------------------

12. Физическое состояние

Усталость, постоянное напряжение	1 2345678910	Отличное, дееспособное
----------------------------------	--------------	------------------------

13. Финансовое состояние

Неудовлетворительное, плохо управляемое	12345678910	Хорошее, стабильное
---	-------------	---------------------

14. Количество и драматизм жизненных кризисов за последние два года

Чрезмерное	12345678910	Не было кризисов
------------	-------------	------------------

15. Деловая (профессиональная) карьера

Бесперспективна	123456789 10	Хорошие перспективы
-----------------	--------------	---------------------

16. Физическая активность

Очень низкая и нерегулярная	12345678910	Высокая и регулярная
-----------------------------	-------------	----------------------

17. Сон

Часто плохой	1 2345678910	Отличный и полноценный
--------------	--------------	------------------------

18. Физическая форма

Моя проблема (неудовлетворенность)	12345678910	Нет проблем
------------------------------------	-------------	-------------

19.

Самоконтроль и самообладание

Неудовлетворительные	12345678910	Всегда держусь на уровне
----------------------	-------------	--------------------------

20. Принятие решений

Всегда трудно принимаю ответственные решения	12345678910	Легко принимаю решения
--	-------------	------------------------

21. Обязательность

Делаю только то, что могу, никогда не перенапрягаюсь	12345678910	Беру на себя слишком много своих и чужих обязательств, часто беру на себя то, что должны делать другие
--	-------------	--

22. Чувство вины и стыда

Очень часто	12345678910	Никогда
-------------	-------------	---------

23. При изменении ситуации или планов

Всегда нервничаю	12345678910	Легко приспосабливаюсь к любой новой ситуации
------------------	-------------	---

24. Гнев

Я часто сержусь на себя или на других	12345678910	Многие вещи я воспринимаю с легкостью и без раздражения
---------------------------------------	-------------	---

25. Самоуважение

Я часто недоволен (недовольна) собой	12345678910	В целом я доволен (довольна) собой
--------------------------------------	-------------	------------------------------------

26. Жизненные ценности и принципы

Не всегда ясны, часто изменчивы	12345678910	Всегда ясны и стабильны
---------------------------------	-------------	-------------------------

27. Моральная и эмоциональная поддержка близких людей

Минимальная (отсутствует)	12345678910	Сильная и существенная
---------------------------	-------------	------------------------

28. Чувство эмоциональной «приподнятости» и жизнерадостности

Очень часто	12345678910	Никогда
-------------	-------------	---------

29. Интимно-сексуальная жизнь

Неудовлетворительная	12345678910	Гармоничная и регулярная
----------------------	-------------	--------------------------

30. Понимание и уважение в деловой (профессиональной) среде

Очень низкое	12345678910	Высокое
--------------	-------------	---------

31. Страх и тревога

Присутствуют ежедневно	12345678910	Отсутствуют
------------------------	-------------	-------------

32. Профессиональная (деловая) поддержка

Отсутствует	12345678910	Высокая
-------------	-------------	---------

33. Обида или гнев на других

Отсутствует	12345678910	Очень часто
-------------	-------------	-------------

34. Настроение

Почти всегда мрачное	12345678910	Всегда жизнерадостное
----------------------	-------------	-----------------------

35. В трудных жизненных ситуациях

Никогда не теряю надежду на благополучное разрешение ситуации	12345678910	Всегда испытываю растерянность или чувство «безисходности»
---	-------------	--

36. Внутренние (личные) ресурсы

Чувствую истощенность внутренних резервов	12345678910	Чувствую в себе огромные силы и ресурсы
---	-------------	---

Ключ

1. Работа 1, 6, 13,15.
2. Личные достижения 2, 25, 26, 30.
3. Здоровье 3,16,17 18.
4. Общение с близкими людьми (друзья, родственники) 4, 5,7, 29.
5. Поддержка (внутренняя и внешняя] 8, 27, 32, 36.
6. Оптимистичность 9, -28, 34, -35.
7. Напряженность 10, 11,12,14.
8. Самоконтроль 19, 20, -21, 23.
9. Негативные эмоции 22, 24, 31, -33.

Обратные вопросы обозначены знаком «-».

Уровни качества жизни	Показатели	Низкий уровень	Средний уровень	Высокий уровень
Работа (карьера)		4-22	23-31	30 и gt;
Личные достижения и устремления		4-25	26-32	31 и gt;
Здоровье		4-25	26-33	32 и gt;
Общение с друзьями (близкими)		4-26	27-32	33 и gt;
Поддержка		4-22	23-31	30 и gt;
Оптимистичность		4-21	22-26	27 и gt;
Напряженность		4-22	23-29	30 и gt;
Самоконтроль		4-23	24-28	29 и gt;
Негативные эмоции		4-21	22-27	28 и gt;

Индекс качества жизни (ИКЖ), баллы	очень низкий (депрессивный)	низкий	средний	высокий
	4-10	11-20	21-29	30-40

16-факторный опитувальник Кеттелла

Тестовый материал к опроснику Р Кеттелла.

1. Я хорошо понял инструкцию к этому опроснику.

- а) да в) не уверен с) нет

2. Я готов как можно искренней ответить на вопросы.

- а) да в) не уверен с) нет

3. Я предпочел бы иметь дачу:

- а) в оживленном дачном поселке
в) нечто среднее
с) уединенную, в лесу

4. Я могу найти в себе достаточно сил, чтобы справиться с жизненными трудностями.

- а) всегда в) обычно с) редко

5. При виде диких животных мне становится несколько не по себе, даже если они надежно заперты в клетках.

- а) да, это верно в) не уверен с) нет, это не верно

6. Я воздерживаюсь от критики людей и их взглядов.

- а) да в) иногда с) нет

7. Я делаю людям резкие, критические замечания, если мне кажется, что они этого заслуживают.

- а) обычно в) иногда с) никогда не делаю

8. Я предпочитаю несложную классическую музыку современным популярным мелодиям.

- а) верно в) не уверен с) неверно

9. Если бы я увидел ссорящихся не на шутку соседских детей:

- а) я предоставил бы им самим выяснить свои отношения
в) не знаю, что предпринял бы
с) я постарался бы разобраться в их ссоре

10. На собраниях и в компаниях:

- а) я легко выхожу вперед
- в) верно нечто среднее
- с) я предпочитаю держаться в стороне

11. По-моему, интереснее быть:

- а) инженером – конструктором
- в) не знаю, что предпочесть
- с) драматургом

12. На улице я скорее остановлюсь, чтобы посмотреть, как работает художник, чем стану наблюдать за уличной ссорой.

- а) да, это верно
- в) не уверен
- с) нет, это не верно

13. Обычно я спокойно переношу самодовольство людей, даже когда они хвастаются или другим образом показывают, что они высокого мнения о себе:

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

14. Если человек обманывает, я почти всегда могу заметить это по выражению его лица.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

15. Я считаю, что самую скучную повседневную работу всегда нужно доводить до конца, даже если кажется, что в этом нет необходимости.

- а) согласен
- в) не уверен
- с) не согласен

16. Я предпочел бы взяться за работу:

- а) где можно много зарабатывать, даже если заработки не постоянны
- в) не знаю, что выбрать
- с) с постоянной, но относительно невысокой зарплатой

17. Я говорю о своих чувствах:

- а) только в случае необходимости
- в) верно нечто среднее
- с) охотно, когда предоставляется возможность

18. Изредка я испытываю чувство внезапного страха или неопределенного беспокойства, сам не знаю от чего.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

19. Когда меня несправедливо критикуют за то, в чем я не виноват:

- а) никакого чувства вины у меня не возникает
- в) верно нечто среднее
- с) я все же чувствую себя немного виноватым

20. На работе у меня бывает больше затруднений с людьми, которые:

- а) отказываюсь использовать современные методы
- в) не знаю, что выбрать
- с) постоянно пытаюсь что-то изменить в работе, которая и так идет нормально

21. Принимая решения, я руководствуюсь больше:

- а) сердцем
- в) сердцем и рассудком в равной мере
- с) рассудком

22. Люди были бы счастливее, если бы они больше времени проводили в обществе своих друзей.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

23. Строя планы на будущее, я часто рассчитываю на удачу.

- а) да
- в) затрудняюсь ответить
- с) нет

24. Разговаривая, я склонен:

- а) высказывать свои мысли сразу, как только они приходят
- в) верно нечто среднее
- с) Прежде хорошенько собраться с мыслями

25. Даже если я чем-нибудь сильно взбешен, я успокаиваюсь довольно быстро.

- а) да
- в) верно
- с) нет

26. При равной продолжительности рабочего дня и одинаковой зарплате мне было бы интереснее работать:

- а) столяром или поваром
- в) не знаю, что выбрать
- с) официантом в хорошем ресторане

27. У меня было:

- а) очень мало выборных должностей
- в) несколько
- с) много выборных должностей

28. Слово «Лопата» так относится к слову «копать», как слово «нож» к слову:

- а) острый
- в) резать
- с) точить

29. Иногда какая-нибудь навязчивая мысль не дает мне заснуть.

- а) да, это верно
- в) не уверен
- с) нет, это не верно

30. В своей жизни я, как правило, достигаю тех целей, которые ставлю перед собой.

- а) да, это верно
- в) не уверен
- с) нет, это не верно

31. Устаревший закон должен быть изменен:

- а) только после основательного обсуждения
- в) верно нечто среднее
- с) немедленно

32. Мне становится не по себе, когда дело требует от меня быстрых действий, которые как-то влияют на других людей.

- а) да, это верно
- в) верно нечто среднее
- с) нет, это не верно

33. Большинство знакомых считают меня веселым собеседником.

- а) да
- в) не уверен
- с) нет

34. Когда я вижу неопрятных, неряшливых людей:

- а) Меня это не волнует
- в) верно нечто среднее
- с) они вызывают у меня неприязнь и отвращение

35. Я слегка теряюсь, неожиданно оказавшись в центре внимания.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

36. Я всегда рад присоединиться к большой компании, например: встретится вечером с друзьями, пойти на танцы, принять участие в интересном общественном мероприятии.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

37. В школе я предпочитал:

- а) уроки музыки (пения)
- в) затрудняюсь сказать
- с) занятия в мастерских, ручной труд

38. Если меня назначают ответственным за что-либо, я настаиваю, чтобы мои распоряжения строго выполнялись, а иначе я отказываюсь от поручения.

- а) да в) иногда с) нет

39. Важнее, чтобы родители:

- а) способствовали тонкому развитию чувств у своих детей
в) нечто среднее между а) и с)
с) учили детей управлять своими чувствами

40. Участвуя в коллективной работе, я предпочел бы:

- а) попытаться внести улучшения в организацию работы
в) верно нечто среднее
с) вести записи и следить за тем, чтобы соблюдались правила

41. Время от времени я чувствую потребность заняться чем-нибудь, что требует значительных физических усилий

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

42. Я предпочел бы общаться с людьми вежливыми и деликатными, чем с грубоватыми и прямолинейными.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

43. Когда меня критикуют на людях, это меня крайне угнетает.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

44. Если меня вызывает к себе начальник, я :

- а) использую этот случай, чтобы попросить о том, что мне нужно
в) верно нечто среднее
с) беспокоюсь, что сделал что-то не так

45. Я считаю, что люди должны очень серьезно подумать прежде чем отказываться от опыта прошлых веков.

- а) да в) не уверен с) нет

46. Читая что-либо, я всегда хорошо осознаю скрытое намерение автора убедить меня в чем-то.

- а) да в) не уверен с) нет

47. Когда я учился в 9 – 11 классах, я участвовал в спортивной жизни школы:

- а) очень редко в) от случая к случаю с) довольно часто

48. Я поддерживаю дома хороший порядок и почти всегда знаю, что где лежит.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

49. Когда я думаю о том, что произошло в течении дня, я нередко испытываю беспокойство.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

50. Иногда я сомневаюсь, действительно ли люди, с которыми я беседую, интересуются тем, что я говорю.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

51. Если бы мне пришлось выбирать, я предпочел бы быть:

- а) лесничим
в) трудно выбрать
с) учителем старших классов

52. Ко дню рождения, к праздникам:

- а) я люблю делать подарки
в) затрудняюсь ответить
с) считаю, что покупка подарков – несколько неприятная обязанность

53. Слово «усталый» так относится к слову «работа», как слово «гордый» к слову:

- а) улыбка в) успех с) счастливый

54. Какое из данных слов не подходит к двум остальным:

- а) свеча в) луна с) лампа

55. Мои друзья:

- а) меня не подводили
в) изредка
с) подводили довольно часто

56. У меня есть такие качества, по которым я определенно превосхожу других людей.

- а) да в) не уверен с) нет

57. Когда я расстроен, я всячески стараюсь скрыть свои чувства от других.

- а) да, это верно
в) верно нечто среднее
с) нет, это не верно

58. Мне хотелось бы ходить в кино, на разные представления и в другие места, где можно развлечься.

- а) чаще одного раза в неделю (чаще, чем большинство людей)
в) примерно раз в неделю (как большинство)
с) реже одного раза в неделю (реже, чем большинство)

59. Я думаю, что личная свобода в поведении важнее хороших манер и соблюдения этикета.

- а) да в) не уверен с) нет

60. В присутствии людей, более значительных, чем я (людей старше меня, или с большим опытом, или с более высоким положением), я склонен держаться скромно.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

61. Мне трудно рассказать что-либо большой группе людей или выступить перед большой аудиторией.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

62. Я хорошо ориентируюсь в незнакомой местности: легко могу сказать, где север, где юг, где восток или запад:

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

63. Если бы кто-то разозлился на меня:

- а) я постарался бы его успокоить
в) не знаю, что бы я предпринял
с) это вызвало бы у меня раздражение

64. Когда я вижу статью, которую считаю несправедливой, я скорее склонен забыть об этом, чем с возмущением ответить автору

- а) да в) не уверен с) нет, это не верно

65. В моей памяти не задерживаются надолго несущественные мелочи, например, названия улиц, магазинов.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

66. Мне могла бы понравиться профессия ветеринара, который лечит и оперирует животных.

- а) да в) трудно сказать с) нет

67. Я ем с наслаждением и не всегда столь тщательно забочусь о своих манерах, как это делают другие люди.

- а) да, это верно в) не уверен с) нет, это не верно

68. Бывают периоды, когда мне ни с кем не хочется встречаться.

- а) очень редко
- в) среднее между а) и с)
- с) довольно часто

69. Иногда мне говорят, что мой голос и вид слишком явно выдают мое волнение.

- а) да
- в) среднее между а) и с)
- с) нет

70. Когда я был подростком и мое мнение расходилось с родительским, я обычно:

- а) оставался при своем мнении
- в) среднее между а) и с)
- с) уступал, признавая их авторитет

71. Мне хотелось бы работать в отдельной комнате, а не вместе с коллегами.

- а) да
- в) не уверен
- с) нет

72. Я предпочел бы жить тихо, так, как мне нравится, нежели быть предметом восхищения благодаря своим успехам.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

73. Во многих отношениях я считаю себя вполне зрелым человеком.

- а) это верно
- в) не уверен
- с) это неверно

74. Критика в том виде, в каком ее осуществляют многие люди, скорее выбивает меня из колеи, чем помогает.

- а) часто
- в) изредка
- с) никогда

75. Я всегда в состоянии строго контролировать проявление своих чувств.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

Конец третьего столбика бланка ответов

76. Если бы я сделал полезное изобретение, я предпочел бы:

- а) работать над ним в лаборатории дальше
- в) трудно выбрать
- с) позаботиться о его практическом использовании

77. Слово «удивление» так относится к слову «необычный», как слово «страх» к слову:

- а) храбрый
- в) беспокойный
- с) ужасный

78. Какая из следующих дробей не подходит к двум остальным:

- а) $\frac{3}{7}$
- в) $\frac{3}{9}$
- с) $\frac{3}{11}$

79. Мне кажется, что некоторые люди не замечают или избегают меня, хотя и не знаю, почему.

- а) верно
- в) не уверен
- с) неверно

80. Люди относятся ко мне более доброжелательно, чем я того заслуживаю своим добрым к ним отношением.

- а) очень часто
- в) иногда
- с) никогда

81. Употребление нецензурных выражений мне всегда противно (даже если при этом нет лица другого пола)

- а) да
- в) среднее между а) и с)
- с) нет

82. У меня безусловно меньше друзей, чем у большинства людей.

- а) да
- в) среднее между а) и с)
- с) нет

83. Очень не люблю бывать там, где не с кем поговорить.

- а) верно
- в) не уверен
- с) неверно

84. Люди иногда называют меня легкомысленным, хотя и считают приятным человеком.

- а) да
- в) среднее между а) и с)
- с) нет

85. В различных ситуациях в обществе я испытывал волнение, похожее на то, которое испытывает человек перед выходом на сцену.

- а) довольно часто в) изредка с) едва ли когда-нибудь

86. Находясь в небольшой группе людей, я довольствуюсь тем, что держусь в стороне и по большей части предоставляю говорить другим.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

87. Мне больше нравится читать:

- а) реалистические описания острых военных и политических конфликтов
в) не знаю, что выбрать
с) роман, возбуждающий воображения и чувства

88. Когда мною пытаются командовать, я нарочно делаю все наоборот.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

89. Если начальство или члены семьи в чем-то меня упрекают, то, как правило, только за дело.

- а) верно в) среднее между а) и с) с) неверно

90. Мне не нравится манера некоторых людей «установиться» и бесцеремонно смотреть на человека в магазине или на улице.

- а) верно в) верно нечто среднее с) неверно

91. Во время продолжительного путешествия я предпочел бы:

- а) читать что-нибудь сложное, но интересное
в) не знаю, что выбрал бы
с) провести время, беседуя с попугачиком

92. В шутках о смерти нет ничего дурного или противного хорошему вкусу.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет, не согласен

93. Если мои знакомые плохо обращаются со мной и не скрывают своей неприязни:

- а) это несколько меня не угнетает
в) верно нечто среднее
с) я падаю духом

94. Мне становится не по себе, когда мне говорят комплименты и хвалят в лицо.

- а) верно в) верно нечто среднее с) неверно

95. Я предпочел бы иметь работу:

- а) с четко определенным и постоянным заработком
в) верно нечто среднее
с) с более высокой зарплатой, которая бы зависела от моих усилий и продуктивности

96. Мне легче решить трудный вопрос или проблему:

- а) если я обсуждаю их с другими
в) верно нечто среднее
с) если я обдумываю их в одиночестве

97. Я охотно участвую в общественной жизни, в работе разных комиссий и т.д.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

98. Выполняя какую-либо работу, я не успокаиваюсь, пока не будут учтены даже самые незначительные детали.

- а) верно в) верно нечто среднее с) неверно

99. Иногда совсем незначительные препятствия очень сильно раздражают меня.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

100. Я сплю крепко, никогда не разговариваю во сне.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

Конец четвертого столбика бланка ответов

101. Если бы я работал в хозяйственной сфере, мне было бы интереснее:

- а) работать с клиентами
- в) нечто среднее
- с) работать с документацией

102. Слово «размер» так относится к слову «длина», как слово «нечестный» к слову:

- а) тюрьма
- в) грешный
- с) укравший

103. АБ так относится к ГВ, как СР к:

- а) ПО
- в) ОП
- с) ТУ

104. Когда люди ведут себя неблагоприятно и безрассудно:

- а) я отношусь к этому спокойно
- в) верно нечто среднее
- с) испытываю к ним чувство презрения

105. Когда я слушаю музыку, а рядом громко разговаривают:

- а) это мне не мешает, я могу сосредоточиться
- в) верно нечто среднее
- с) это портит мне все удовольствие и злит меня

106. Думаю, что обо мне правильнее сказать, что я:

- а) вежливый и спокойный
- в) верно нечто среднее
- с) энергичный и напористый

107. Я считаю, что:

- а) жить нужно по принципу «делу время – потехе час»
- в) нечто среднее между а) и с)
- с) жить нужно весело, не особенно заботясь о завтрашнем дне

108. Лучше быть осторожным и ожидать малого, чем заранее радоваться, в глубине души предвкушая успех.

- а) согласен
- в) не уверен
- с) не согласен

109. Если я задумываюсь о возможных трудностях в своей работе:

- а) я стараюсь заранее придумать, как с ними справиться
- в) верно нечто среднее
- с) думаю, что справлюсь с ними, когда они появятся

110. Я легко осваиваюсь в любом обществе:

- а) да
- в) не уверен
- с) нет

111. Когда нужно немного дипломатии и умения убедить людей в чем-нибудь, обычно обращаются ко мне.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

112. Мне было бы интереснее:

- а) консультировать молодых людей, помогать им в выборе работы
- в) затрудняюсь ответить
- с) работать инженером – экономистом

113. Если я абсолютно уверен, что человек поступает несправедливо или эгоистично, я заявляю ему об этом, даже если это грозит мне некоторыми неприятностями.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

114. Иногда я в шутку делаю какое-нибудь дурашливое замечание только для того, чтобы удивить людей и посмотреть, что они на это скажут.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

115. Я бы с удовольствием работал в газете обозревателем театральных постановок, концертов и т.п.

- а) да в) не уверен с) нет

116. Если мне приходится долго сидеть на собрании, не разговаривая и не двигаясь, я никогда не испытываю потребности рисовать что-либо и ерзать на стуле.

- а) согласен в) не уверен с) не согласен

117. Если мне кто-то говорит то, что, как мне известно, не соответствует действительности, я скорее подумую:

- а) «Он – лжец»
в) верно нечто среднее
с) «Видимо, его неверно информировали»

118. Предчувствие, что меня ожидает какое-то наказание, даже если я не сделал ничего дурного, возникает у меня:

- а) часто в) иногда с) никогда

119. Мнение, что болезни вызываются психическими причинами в той же мере, что и физическими (телесными), значительно преувеличено.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

120. Торжественность, красочность должны обязательно сохраняться в любой важной государственной церемонии.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

121. Мне не приятно, если люди считают, что я слишком невыдержан и пренебрегаю правилами приличия.

- а) очень в) немного с) совсем не беспокоит

122. Работая над чем-то, я предпочел бы делать это:

- а) в коллективе
в) не знаю, что выбрал бы
с) самостоятельно

123. Бывают периоды, когда трудно удержаться от чувства жалости к самому себе.

- а) часто в) иногда с) никогда

124. Зачастую люди слишком быстро выводят меня из себя.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

125. Я всегда могу без особых трудностей избавиться от старых привычек и не возвращаться к ним больше.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

Конец пятого столбика бланка ответов

126. При одинаковой зарплате я предпочел бы быть:

- а) адвокатом
в) затрудняюсь выбрать
с) штурманом или летчиком

127. Слово «лучше» так относится к слову «наихудший», как слово «медленнее» к слову:

- а) скорый в) наилучший с) быстрееший

**128. Какое из следующих сочетаний знаков должно продолжить этот ряд:
X0000XX000XXX?**

- а) 0XXX в) 00XX с) X000

129. Когда приходит время для осуществления того, что я заранее планировал и ждал, я иногда чувствую себя не в состоянии это сделать.

- а) согласен в) верно нечто среднее с) не согласен

130. Обычно я могу сосредоточено работать, не обращая внимания на то, что люди вокруг меня шумят.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

131. Бывает, что я говорю незнакомым людям о вещах, которые кажутся мне важными, независимо от того, спрашивают меня об этом или нет

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

132. Я провожу много свободного времени, беседуя с друзьями о тех приятных событиях, которые мы вместе пережили когда-то.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

133. Мне доставляет удовольствие совершать рискованные поступки только ради забавы.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

134. Меня очень раздражает вид неубранной комнаты.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

135. Я считаю себя очень общительным (открытым) человеком.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

136. В общении с людьми:

- а) я не стараюсь сдерживать свои чувства
в) верно нечто среднее
с) я скрываю свои чувства

137. Я люблю музыку:

- а) легкую, живую, холодноватую
в) верно нечто среднее
с) эмоционально насыщенную и сентиментальную

138. Меня больше восхищает красота стиха, чем красота и совершенство оружия.

- а) да в) не уверен с) нет

139. Если мое удачное замечание осталось незамеченным:

- а) я не повторяю его
в) затрудняюсь ответить
с) повторяю свое замечание снова

140. Мне бы хотелось вести работу среди несовершеннолетних правонарушителей. Освобожденных на поруки.

- а) да в) не уверен с) нет

141. Для меня более важно:

- а) сохранять хорошие отношения с людьми
в) верно нечто среднее
с) свободно выражать свои чувства

142. В туристском путешествии я предпочел бы придерживаться программы, составленной специалистами, нежели самому планировать свой маршрут.

- а) да в) не уверен с) нет

143. Обо мне справедливо думают, что я упорный и трудолюбивый человек, но успехов добиваюсь редко.

- а) да в) не уверен с) нет

144. Если люди злоупотребляют моим расположением к ним, я не обижаюсь и быстро забываю об этом.

- а) согласен в) не уверен с) не согласен

145. Если бы в группе разгорелся жаркий спор:

- а) мне было бы любопытно, кто выйдет победителем
- в) верно нечто среднее
- с) я бы очень хотел, чтобы все закончилось мирно

146. Я предпочитаю планировать свои дела сам, без постороннего вмешательства и чужих советов.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

147. Иногда чувство зависти влияет на мои поступки.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

148. Я твердо убежден, что начальник может быть не всегда прав, но он всегда имеет право настоять на своем.

- а) да
- в) не уверен
- с) нет

149. Я начинаю нервничать, когда задумываюсь обо всем, что меня ожидает.

- а) да
- в) иногда
- с) нет

150. Если я участвую в какой-нибудь игре, а окружающие громко высказывают свои соображения, меня это не выводит из равновесия.

- а) согласен
- в) не уверен
- с) не согласен

Конец шестого столбика бланка ответов

151. Мне кажется, интереснее быть:

- а) художником
- в) не знаю, что выбрать
- с) директором театра или киностудии

152. Какое из следующих слов не подходит к двум остальным:

- а) какой-либо
- в) несколько
- с) большая часть

153. Слово «пламя» так относится к слову «жара», как слово «роза» к слову:

- а) шипы
- в) красные лепестки
- с) запах

154. У меня бывают такие волнующие сны, что я просыпаюсь:

- а) часто
- в) изредка
- с) практически никогда

155. Даже если многое против успеха какого-либо начинания, я все-таки считаю, что стоит рискнуть.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

156. Мне нравятся ситуации, в которых я невольно оказываюсь в роли руководителя, потому что лучше всех знаю, что должен делать коллектив.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

157. Я предпочел бы одеваться скорее скромно, так, как все, чем броско и оригинально.

- а) согласен
- в) не уверен
- с) не согласен

158. Вечер, проведенный за любимым занятием, привлекает меня больше, чем оживленная вечеринка.

- а) согласен
- в) не уверен
- с) не согласен

159. Порой я пренебрегаю добрыми советами людей, хотя и знаю, что не должен этого делать.

- а) изредка
- в) вряд ли когда-нибудь
- с) никогда

160. Принимая решения, я считаю для себя обязательным учитывать основные нормы поведения: «что такое хорошо и что такое плохо».

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

161. Мне не нравится, когда люди смотрят, как я работаю.

- а) да
- в) верно нечто среднее
- с) нет

162. Не всегда можно осуществить что-либо постепенными, умеренными методами, иногда необходимо применить силу.

- а) согласен в) верно нечто среднее с) не согласен

163. В школе я предпочитал (предпочитаю)

- а) украинский (русский) язык
в) трудно сказать
с) математику или арифметику

164. Иногда у меня бывали огорчения из-за того, что люди говорили обо мне дурно за глаза без всяких на то оснований.

- а) да в) затрудняюсь ответить с) нет

165. Разговоры с людьми заурядными, связанными условностями и своими привычками:

- а) часто бывают весьма интересны и содержательны
в) верно нечто среднее
с) раздражают меня, так как беседа вертится вокруг пустяков и ей недостает глубины

166. Некоторые вещи вызывают во мне такой гнев, что я предпочитаю вообще о них не говорить.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

167. В воспитании важнее:

- а) окружить ребенка любовью и заботой
в) верно нечто среднее
с) выработать у ребенка желательные навыки и взгляды

168. Люди считают меня спокойным, уравновешенным человеком, который остается невозмутимым при любых обстоятельствах.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

169. Я думаю, что наше общество, руководствуясь целесообразностью, должно создавать новые обычаи и отбрасывать в сторону старые привычки и традиции.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

170. У меня бывали неприятные случаи из-за того, что, задумавшись, я становился невнимателен.

- а) едва ли когда-нибудь
в) верно нечто среднее
с) несколько раз

171. Я лучше усваиваю материал:

- а) читая хорошо написанную книгу
в) верно нечто среднее
с) участвуя в коллективном обсуждении

172. Я предпочитаю действовать по-своему, вместо того чтобы придерживаться общепринятых правил.

- а) согласен в) не уверен с) не согласен

173. Прежде чем высказать свое мнение, я предпочитаю подождать, пока не буду полностью уверен в своей правоте.

- а) всегда
в) обычно
с) только если это практически возможно

174. Иногда мелочи нестерпимо действуют на нервы, хотя я и понимаю, что это пустяки.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

175. Я не часто говорю под влиянием момента такое, о чем мне позже приходится пожалеть.

- а) согласен в) не уверен с) не согласен

Конец седьмого столбика бланка ответов

176. Если бы меня попросили организовать сбор денег на подарок кому-нибудь или участвовать в организации юбилейного торжества:

- а) я согласился бы
в) не знаю, что сделал бы
с) сказал бы, что, к сожалению, очень занят

177. Какое из следующих слов не подходит к двум остальным:

- а) широкий в) зигзагообразный с) прямой

178. Слово «скоро» так относится к слову «никогда», как слово «близко» к слову:

- а) нигде в) далеко с) прочь

179. Если я совершил какой-то промах в обществе, я довольно быстро забываю об этом.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

180. Окружающим известно, что у меня много разных идей и я почти всегда могу предложить какое-то решение проблемы.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

181. Пожалуй, для меня более характерна:

- а) нервозность при встрече с неожиданными трудностями
в) не знаю, что выбрать
с) терпимость к желаниям (требованиям) других людей.

182. Меня считают очень восторженным человеком.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

183. Мне нравится работа разнообразная, связанная с частыми переменами и поездками, даже если она немного опасна.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

184. Я человек весьма пунктуальный и всегда настаиваю на том, чтобы все выполнялось как можно точнее.

- а) согласен в) верно нечто среднее с) не согласен

185. Мне доставляет удовольствие работа, которая требует особой добросовестности и тонкого мастерства.

- а) да в) верно нечто среднее с) нет

186. Я принадлежу к числу энергичных людей, которые всегда чем-то заняты.

- а) да в) не уверен с) нет

187. Я добросовестно ответил на все вопросы и ни одного не пропустил.

- а) да в) не уверен с) нет

Методика Т.Лірі

Інструкція: „Перед Вами перелік ознак чи рис, за допомогою яких можна описати психологічний портрет кожної людини. Виберіть з цього набору ті, які Ви з повною впевненістю можете віднести до себе, й обведіть відповідні номери рис у реєстраційному бланку. Намагайтеся бути щирими і якомога об'єктивнішими”.

Перелік рис

1. Здатний до співробітництва, до взаємодопомоги.
2. Упевнений у собі.
3. Має повагу інших.
4. Не терпить, щоби ним керували.
5. Відвертий, ширий.
6. Скаржник.
7. Часто користується допомогою інших.
8. Шукає схвалення.
9. Довірливий і намагається радувати інших.
10. Любить відповідальність.
11. Справляє враження значущості.
12. Має почуття гідності.
13. Підбадьорливий.
14. Вдячний.
15. Злий, жорстокий.
16. Хвалькуватий.
17. Корисливий.
18. Здатен визнати свою неправоту.
19. Деспотичний.
20. Вміє наполягати на своєму.
21. Великодушний, поблажливий до недоліків.
22. Начальницько-владний.
23. Намагається опікувати.
24. Здатен викликати захоплення.
25. Надає можливість іншим приймати рішення.
26. Усе пробачає.
27. Лагідний.
28. Може проявити байдужість.
29. Безкорисливий.
30. Любить давати поради.
31. Залежний, несамостійний.
32. Самовпевнений, наполегливий.
33. Очікує захоплення собою від кожного.
34. Часто сумує.
35. На нього важко справити враження.
36. Товариський, поступливий.
37. Відвертий, прямий.
38. Озлоблений.
39. Любить підкорятися.
40. Розпоряджається іншими.
41. Критичний до себе.
42. Щедрий.
43. Завжди люб'язний у спілкуванні.
44. Поступливий.
45. Сором'язливий.
46. Любить турбуватися про інших.
47. Думає тільки про себе.
48. Легко погоджується з іншими.
49. Відгукується, коли просять допомоги.
50. Вміє розпоряджатися, наказувати.
51. Часто розчаровується.
52. Невблаганний, але неупереджений.
53. Часто сердиться.
54. Критичний до інших.

55. Завжди дружелюбний.
56. Сноб (судить людей за рангом і достатком, а не за особистими якостями).
57. Іноді недовірливий.
58. Дуже шанує авторитети.
59. Ревнивий.
60. Любить „поплакатися“.
61. Несміливий.
62. Образливий, прискіпливий.
63. Часто недружелюбний.
64. Владний.
65. Безініціативний.
66. Здатний бути суворим.
67. Делікатний.
68. Усім симпатизує.
69. Тямущий, практичний.
70. Сповнений надмірного співчуття.
71. Уважний і ласкавий.
72. Хитрий, обачливий.
73. Цінує думку оточення.
74. Гордовитий і самовдоволений.
75. Надміру довірливий.
76. Готовий довіритися кожному.
77. Легко соромиться.
78. Незалежний.
79. Егоїстичний.
80. Ніжний, м'якосердий.
81. Легко піддається впливу інших.
82. Поважний.
83. Справляє потрібне враження на оточення.
84. Добросердечний.
85. Охоче приймає поради.
86. Має талант керівника.
87. Легко потрапляє в халепу.
88. Довго пам'ятає образи.
89. Легко піддається впливу друзів.
90. Сповнений духу суперечності.
91. Псує людей надмірною добротою.
92. Занадто поблажливий до оточення.
93. Пихатий.
94. Прагне завоювати прихильність кожного.
95. Легко захоплюється, схильний до наслідування.
96. Охоче підкоряється.
97. З усіма погоджується.
98. Піклується про інших на шкоду собі.
99. Дратівливий.
100. Сором'язливий.
101. Надміру готовий підкорятися.
102. Дружелюбний, доброзичливий.
103. Добрий, вселяє впевненість.
104. Холодний, бездушний.
105. Прагне до успіху.
106. Нетерпимий до помилок інших.
107. Прихильний до всіх без винятку.
108. Суворий, проте справедливий.
109. Усіх любить.
110. Любить, щоби про нього піклувалися.
111. Майже ніколи і нікому не заперече.
112. М'якотілий.
113. Інші думають про нього доброзичливо.
114. Впертий.
115. Стійкий та крутий, де треба.
116. Може бути ширим.

- 117.** Скромний.
118. Здатний сам потурбуватися про себе.
119. Скептик.
120. В'їдливий, насмішкуватий.
121. Нав'язливий.
122. Злопам'ятний.
123. Любить змагатися.
124. Намагається ужитися з іншими.
125. Невпевнений у собі.
126. Намагається розрадити кожного.
127. Займається самобичуванням.
128. Нечутливий, байдужий.

Ключ

Номери тенденцій	Номери з переліку рис
1	3, 10, 11, 19, 20, 22, 24, 30, 33, 40, 50, 64, 83, 86, 105, 113
2	2, 12, 16, 28, 32, 47, 56, 69, 72, 74, 78, 79, 93, 104, 118, 123
3	5, 15, 17, 37, 52, 53, 54, 63, 66, 99, 106, 108, 115, 116, 120, 128
4	4, 6, 34, 35, 38, 51, 57, 59, 60, 62, 88, 89, 90, 114, 119, 122
5	18, 27, 41, 44, 45, 48, 61, 65, 77, 96, 100, 101, 112, 117, 125, 127
6	7, 8, 9, 14, 25, 31, 39, 58, 75, 82, 85, 87, 95, 110, 111, 121
7	1, 36, 43, 55, 68, 71, 73, 76, 81, 84, 94, 97, 102, 107, 109, 124
8	13, 21, 23, 26, 29, 42, 46, 49, 67, 70, 80, 91, 92, 98, 103, 126

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Показники діагностики особливостей особистості за Методикою діагностики професійної деформації особистості вчителя

Характеристика	Середнє значення
Авторитарність	4.13±1.69
Ригідність	4.36±1.61
Некритичність	2.9±1.07

Таблиця Б.2

Показники діагностики особливостей темпераменту за методикою Б.Н. Смірнова

Властивість темпераменту	Середнє значення
Інтроверсія – Екстраверсія	10±6
Ригідність – Пластичність	12±4
Емоційна збудливість- Врівноваженість	12±4
Швидкість реакції – Повільність	11±4
Активність – Пасивність	16±4.47

Таблиця Б.3

Показники діагностики особливостей особистості педагогів за опитувальником Кеттела

Показники	Середнє значення
Комунікабельність (А)	5.53± 1.31
Інтелект (В)	7.86± 1.24
Емоційність (С)	6.3± 1.25
Домінантність (Е)	5.33± 1.23
Експресивність (F)	5.33± 1.01
Нормативність поведінки (G)	4.83± 1.7
Сміливість (H)	6.1± 1.46
Чуттєвість (I)	5.13± 1.62
Підозрілість (L)	4.63± 1.56
Мрійливість (M)	5.56± 1.73
Дипломатичність (N)	4.53± 1.2
Тривожність (O)	6.31±2.01
Радикалізм (Q1)	4.58± 1.5

Нонконформізм (Q2)	4.68±1.42
Самоконтроль (Q3)	5.48±1.57
Напруженість (Q4)	4.03±2.08
Тривога (F1)	4.95±1.35
Екстраверсія (F2)	6.18±1.32
Чуттєвість (вторинна) F3)	5.39±1.21
Конформізм (F4)	5.45±1.25

Таблиця Б.4

Показники діагностики оцінки якості життя

Показник	Середнє значення
Робота	27.65±4.86
Особисті досягнення	30.48±4.36
Здоров'я	26.38±6.64
Спілкування з близькими	31.72±4.08
Підтримка	27.69±4.54
Оптимістичність	26.83±3.52
Напруженість	27.55±4.29
Самоконтроль	29.24±3.25
Негативні емоції	26.1±4.19

Таблиця Б. 5

Діагностика міжособистісних відносин за методикою Т.Лірі

Тенденції	Середнє значення
I	3.96±2.16
II	3.03±1.05
III	2.72±1.24
IV	2.65±1.77
V	4.17±1.83
VI	3.52±1.21
VII	5.65±1.77
VIII	6.24±2.35
Дружелюбність	5.44±2.82
Домінування	1.45±3.09

ДОДАТОК В

Табл. В.1

Кореляційна матриця показників за методикою В.Є. Орел та стажем роботи

Показник	Рівень кореляції
Авторитарність	0,46
Ригідність	0,47
Некритичність	0,15

Примітка: кореляція на рівні $p \leq 0.05$